

OTDK PÁLYAMUNKA

*Perkáta-Nyúli-dűlő templom körüli
temetőjének késő középkori temetkezései*

Témavezető:

Dr. Mordovin Maxim
egyetemi docens
ELTE BTK RI

Készítette:

Bohn Márton
régészeti
ELTE BTK RI

2025. január 15.

Tartalom

Bevezetés.....	3
Perkáta: a mai település és a lelőhely fekvése.....	4
Perkáta késő középkori és kora újkori története	4
Perkáta-Nyúli-dűlő lelőhely bemutatása	5
Templom körüli temetők kutatása	7
Perkáta-Nyúli-dűlő érméi	10
Módszertan	11
Késő középkori érmés temetkezések.....	12
Késő középkori érmés temetkezések sírleletei	13
Szögek és vasalatok.....	13
Kések	13
Övek	14
Gombok.....	15
Ruhaveretek.....	16
Gyöngyök	17
Gyűrűk.....	18
Egyedi leletek	19
Koporsóvasalatos temetkezések	20
Tipológia	20
Csoportosítás funkció szerint	21
Csoportosítás díszítés szerint.....	21
Párhuzamok	22
Rekonstrukció.....	23
Keltezés	24
Értelmezés	25
Késő középkori érmés sírok	25
Koporsóvasalatos sírok.....	29
Összegzés	33
Dokumentáció	34
Irodalomjegyzék.....	34

Bevezetés

OTDK pályamunkámban Perkáta-Nyúli-dűlő templom körüli temetőjének késő középkori temetkezéseivel foglalkozom, kutatásaim alapját pedig az érmés és koporsóvasalatos sírok adják. A céljaim közé tartozik, hogy a korszak temetkezési szokásainak kutatásához új információkkal járuljak hozzá. Perkáta-Nyúli-dűlő ehhez kivételesen jó alapot biztosít, ugyanis itt teljes temető feltárás történt, és az előkerült leletanyag mennyisége, illetve a stratigráfiai megfigyelések minősége kiváló a részletes elemzések elvégzésére. Az érmés temetkezések sírleleteinek keltezésével tovább lehet pontosítani a különböző tárgytipusok kronológiáját, illetve magának a temetőnek a korszakolásához is értékes adatokkal szolgál. A sírleletek feldolgozásával pedig tovább gazdagodnak ismereteink a középkori falusi lakosság anyagi kultúrájáról és temetkezési rítusairól.

A koporsóvasalatos temetkezések vizsgálata pedig remek lehetőség arra, hogy egy eddig elhanyagolt lelettípusról készítsek alaposabb elemzéseket. A koporsóvasalatok nem ismeretlenek a középkori temetők kutatásában, azonban összefoglaló monográfia, de még hosszabb önálló értékelő tanulmány se született róluk ez idáig. Ezért tartottam ezeket is érdemesnek arra, hogy részét képezzék a pályamunkám témájának, mert ezzel akarom felhívni a szakma figyelmét a témában rejlő lehetőségekre, és szeretném, ha méltó helyet foglalnának el a középkori temetők kutatásában.

A kutatásaim háttérének megteremtéséhez, fontos bemutatni Perkáta középkori történetét az írott források tükrében, illetve a lelőhely és a hazai templom körüli temetők kutatástörténetét. A lelőhely kronológiai háttérét és pénzforgalmát az ásatás éremanyagának előzetes bemutatásával ismertettem. A módszertan kidolgozása után a feldolgozó részben első helyen az érmés sírok feldolgozására került sor, részletesen elemezve a bennük előforduló egyes sírlelet típusokat, bemutatva a hozzájuk tartozó analógiákat. A koporsóvasalatokat funkció és díszítés szerint tipologizáltam, majd ezt követően más temetők vasalataival vetettem össze. A sírok dokumentációja alapján és más kutatók által készített rekonstrukciói alapján én is megrajzoltam, hogy hogyan nézhetett ki egy késő középkori vasalt koporsó. A sírmellékletek alapján időben is elhelyeztem a feldolgozott vasalásokat. A munkám végén pedig mindkét sírcsoportból levonható következtetéseket összegeztem.

Perkáta: a mai település és a lelőhely fekvése

Perkáta Fejér vármegyében található a dunaújvárosi járásban, földrajzi értelemben Mezőföld részét képezi. Nyúli-dűlő a mai József Attila utca északi végétől 180 m-re található keleti irányban. A lelőhely egy kiemelkedésen fekszik, amelyet keletről a Perkátai-vízfolyás, nyugatról a Pistola-patak határol, és kelet-nyugati irányban áthalad rajta a 62-es számú főút (1. ábra.).

A legtöbb régészeti korszak emlékei megtalálhatóak Perkátán, amiket folyamatos kutatások során váltak ismertté, ennek megfelelően vannak őskori, népvándorláskori és római lelőhelyek is. A középkori lelőhelyek sorába a következők tartoznak: Baross utca-Sport utca-Alkotmány utca ; Bányajárás II ; Bányajárás – Alsó-dűlő ; Bányajárás – Alsó-dűlő II; Belsőmajori-dűlő; Faluhelyi-dűlő; Fehérvári úti Alsó-dűlő; Homokbánya; Hosszúlaposi dűlő; Kereklaposi-dűlő III; Kossuth Lajos utca 96/a; Kőhalmi-dűlő; Lenin utca 12; Római katolikus plébániatemplom; Siba-dűlő; Széchenyi utcai zártkertek; Vastaghalmi-dűlő; Zrínyi utca. ¹

Perkáta késő középkori és kora újkori története

Perkátát először egy 1419. augusztus 26-án kelt oklevélben említik meg, amiből megtudjuk, hogy Imre fia Gál, Hantos-szék kapitánya örökös nélkül halt meg, ezért birtokait és a kapitányi címét ozorai Pipo Thoman Jakabnak és annak fiainak, Miklósnak és Bertalannak; illetve testvérének, Péternek és az ő fiának, Lőrincnek adományozta. Ugyanebben az évben, október 12-én Imre fia Gál özvegye és fogadott fia, Badajmeri Jakab perre vitte az ügyet, hogy ők kapják meg a birtokokat, de Pereményi László lovászmester Thoman Jakab javára döntött.² 1455 áprilisában Gyolcsa Bertalan és Ágoston, akik tisztázatlan mellék ági rokonai Imre fia Gálnak, Sárosd és Gyolcsapálszállás birtokjogának megszerzésének reményében fordultak V. Lászlóhoz.³ Azonban ő ez év májusában egy új adományozás révén megerősítette Thoman Miklós fia Jánost, Péter fia Lőrincet, és Bolthor Márton fia Zsigmondot birtokjogában az említett két település ügyében, illetve más falvak esetében Perkátával együtt.⁴ 1465-ben Pálóczi László országbíró és Thúróczy Benedek királynéi kunok bírása előtt a Gyolcsák és Thomanok megint csak perre vitték az ügyet. A per utolsó pillanata 1517-ben következett be, amikor is II.

¹ ARCHEODATABASE, utolsó megtekintés 2025.01.03.

² DL 73491, az augusztusi oklevél szövegét az októberre írták át.

³ DL 259150, ezen az oklevélen megtalálható az 1419-1517 között zajló pereskedéshez bemutatott oklevelek szövegei.

⁴ DL 99674.

Lajos úgy rendelkezett, hogy a Gyolcsák kapitányi jogokat gyakorolhatnak Sárosdon és Hantoson, a többi szállás pedig Perkátával együtt a Thomanok érdekeltségében marad.⁵ 1537-ben Szapolyai János hét kun szállást adományozott Sulyok György pécsi püspöknek, azonban ezek már egyszerű jobbágyszállások voltak, mivel ebben az évben szüntette meg az uralkodó Hantos-széket. A Thoman családot nemesi rang adományozásával kárpótolta a király.⁶ Perkáta nevét többféleképpen találjuk meg az írott forrásokban: Kelpalkuarth, Kethpolkarth, Kelpelkuarth, Kethpolkard. A felsorolt formulákat az köti össze, hogy mindegyik Kétperkátát jelent, tehát a középkor folyamán két településrészről állt a falu.⁷

A helyi oszmán közigazgatás szerint Perkáta a budai vilájet budai szandzsákhöz kerülhetett, ezt erősíti meg az 1559-es budai szandzsák összeírása. Ebből megtudjuk, hogy az egyik Perkáta adózók nélküli pusztája, ami Adonhoz (Adony) közel fekszik, jövedelme 172 akce. Ugyanebben az összeírásban Budához tartozó faluként jegyezték fel egy másik Perkátát, amin hat adózó él feleségekkel együtt. Ez a falu Kulaguz tímár birtoka, és 572 akce jövedelme származott innen.⁸ Az adózók neveiből Hatházi Gábor megállapította, hogy ők már biztosan nem kunok, tehát az itt élő lakosság addigra elmenekülhetett, és délről érkező szláv és magyar menekülők lehetnek.⁹ 1562-től 1590-ig már az előbb említett falut is rájárási nélküli pusztaként jegyzik. Birtokosa előbb Jovan Zagrab tímárbirtokos, majd a korkmazi palánk lovasai.¹⁰

Perkáta-Nyúli-dűlő lelőhely bemutatása

Nyúli-dűlő lelőhely 1995-ben vált ismertté Vágó Csaba terepbejárása nyomán.¹¹ Ekkor már tudni lehetett, hogy egy Árpád-kori falu volt itt egykoron. Később, 2007-2008-ban Stibrányi Máté vezetésével elkészült a 62-es számú főút Perkátát elkerülő szakaszának építését megelőző hatástanulmány, aminek köszönhetően terepbejárásokkal már az előbb említett falu templomát és temetőjét is azonosítani lehetett felszíni habarcstörmelék és embercsontok alapján. A megelőző feltárást 2009 és 2011 között került sor, Kovács Loránd Olivér irányítása alatt.¹²

A lelőhely nagyrészt az építendő út nyomvonalába esett. A feltárt 59 772 m²-nyi területen, összesen 8661 objektum került elő. A helyszín már az őskor óta lakott volt, erre – többek között

⁵ DL 259150.

⁶ ERDŐS – HATHÁZI 1996, 100.

⁷ ERDŐS – HATHÁZI 1996, 81.

⁸ KÁLDY-NAGY 1977, 51.

⁹ HATHÁZI 2004, 227.

¹⁰ KÁLDY-NAGY 1985, 481.

¹¹ ERDŐS – HATHÁZI 1996, 22.

¹² KOVÁCS ÖJ 2011, 1-2.

– bronzkori urnasírok és La-Tène D település objektumai utalnak, azonban a középkori jelenségek túlsúlyban voltak. Fontosabb eredmények közé tartozik a több periódusú templom, az azt körül ölelő temető és árokrendszer, illetve a település azonosítása.¹³

Az előkerült kerámiák alapján kétségtelen, hogy az Árpád-kori falu már 11. század elejétől létezett. A település külterületei a templomtól nyugatra terültek el, ugyanis itt nem találták házak nyomait, csak telekhatároló árkokat, amik az ásatásvezetőt karámokra emlékeztették. A településmagot a templomtól keletre azonosították. A belterület északi részét csak kis mértékben tudták feltárni, de itt is voltak földbe mélyített és vízelvezető árkokkal kerített lakóépület. Ezek sarkaiban kemence állt, amihez néhol szellőző nyílások tartoztak. A belterületen kézművesség nyomaira is bukkantak. Egy hulladékgyűjtőben csontfaragványok és vaseszközök kerültek elő, amik csontfaragó műhelyre utalhatnak. Három fazekas kemencét is tártak fel, egymástól viszonylag távol. Közülük az egyik szabadon állt, a többihez műhelygyűjtő is tartozott. A késő középkori megtelepedés nyomát már a templomtól nyugatra eső területen lehetett azonosítani. Itt egy négy osztatú földfelszíni házat azonosítottak.¹⁴

A feltárt templom első periódusának emléke csupán egy 2/3-nyi körív és egy hozzá csatlakozó falalapozás. Keltező leletek híján az építés kora nem határozható meg. A következő átépítés a feltárók értelmezése szerint sírokat is bolygatott, mivel az alapozási árokban embercsontokat kerültek elő, illetve egy 11. század második felére keltezhető, bizánci kereszt és egy III. István (1162-1172) érme is. Ezek alapján keltezték ezt a fázist a 12. század utolsó harmadára. A templom ekkor félköríves szentéllyel zárult és egyhajós volt. A harmadik periódusban az északi oldalt egy kétosztatú épülettel bővítették. Ennek alapozása egy Anjou-kori pénzes sírt bolygatott, ez segíti a bővítés keltezését. A templomtól délkeletre egy 4x4 m alapterületű négyzetes alaprajzú kőépítmény alapfalait találták meg. A benne nagy mennyiségben deponált emberi csontok alapján a kutatók osszáriumra következtettek. A templomot két árokrendszer vette körbe, mindegyiket legalább egyszer megújították, azonban kérdéses, hogy egyszerre léteztek-e. A belső árok a 15. században szűnhetett meg, amire a betöltés felső rétegeiben talált I. Mátyás veret utal, a külső árok időrendje egyelőre nem tisztázott.¹⁵

A templom körüli temetőben 4668 sírt tártak fel, ami nagyjából 5000 egyedet jelent. Hatházi Gábor és Kovács Loránd három fázist különített el: kora Árpád-kori soros; Árpád-kori templom körüli, illetve; késő középkori temető. Az elsőt a 11. század elején kezdhették el használni, erre

¹³ KOVÁCS ÖJ 2011, 1-3.

¹⁴ KOVÁCS ÖJ 2011, 8-11.

¹⁵ KOVÁCS – HATHÁZI 2014, 244-249.

utalnak a mellékletként az elhunytak mellé elhelyezett spirálc süngők, karikaékszerek, állatfejes karperecek és más egyéb kora Árpád-kori jellegű leletek, a későbbi sírokban jelen voltak S-végű hajkarikák is. Az érmék közül I. András dénárja a legkorábbi, azonban ez szórványosan került elő a temetőből, a fázis legkésőbbi obulusa pedig egy III. István (1162-1172) pénz volt. Ebben a periódusban a sírok nem igazodtak az árokrendszerhez.¹⁶

A második fázisban az elsővel ellentétben már meg lehetett figyelni egymásra temetkezéseket és a sírok igazodtak a körárok vonalához. A legkorábbi horizontot egy II. Géza (1141-1162) veret keltezi, ami arra enged következtetni, hogy az első két temetőt egy ideig párhuzamosan használták, vagy egyfajta átmenetet jelez ez az érme. Az elhunytakat leginkább S végű karikákkal temették el, és az obulus itt már gyakorinak számít.¹⁷

A harmadik fázis egyértelműen a tatárjárás utáni betelepüléshez köthető. A leletanyag párhuzamai megtalálhatóak az alföldi, illetve a Perkáta–Kőhalmi-dűlőben feltárt kun temetőkben. Előkerültek feliratos, öntött, kerek övcsatok; monogramos lemezfejes gyűrűk; lemezgömbös fülbevalók, obolusok, stb.¹⁸

Templom körüli temetők kutatása

Perkáta-Nyúli-dűlő közel 5000 elhunytat tartalmazó temetője egyedülálló a kutatáson belül a feltárás mértéke és jól dokumentáltsága révén. Mivel a 11. századtól egészen a 16. század első harmadáig használták a temetőt, ezért egy helyszínen belül jól nyomon lehet követni az egész középkoron keresztül a temetkezési szokások jellegét és alakulását. Mielőtt bemutatnám a feldolgozott perkátai sírokat, érdemes vázlatosan áttekinteni a templom körüli temetők kutatásának hazai történetét, ezzel is jobban érzékeltetve Perkáta kutatástörténeti jelentőségét.

A templom körüli temetők kutatásának fontosságára elsőként Pósta Béla hívta fel a figyelmet 1892-ben a rákospalotai Árpád-kori temető kapcsán. Kiemelte, hogy ha a középkori vezető rétegen kívül a köznép életét is jobban meg akarjuk ismerni, akkor ahhoz elengedhetetlenek a templom körüli temetők részletes vizsgálata. A két világháború között az Alföldön zajlottak intenzívebb temető kutatások, ennek két meghatározó alakja Szabó Kálmán és Bálint Alajos volt. Szabó Kálmán fontosabb ásatásokat végzett Kecskemét környékén Aranyegyházán és Kerekegyházán. Bálint Alajos kiemelkedő feltárásai közé tartoznak a kaszaperi és kiskunfélegyházi temetők kutatása. Munkájukban főként a késő középkori viseleti elemek

¹⁶ HATHÁZI – KOVÁCS 2014, 250-251.

¹⁷ KOVÁCS 2012, 324.

¹⁸ KOVÁCS 2012, 324.

kaptak nagyobb fókuszot, de már leírták a temetkezések más jellemzőit is, mint pl. a sírok mélységét és alakját, illetve a sírba helyezés módját. Gerevich László a csúti temető közlésében elsőként vette be az elemzés tárgyába a sírok elhelyezkedését, és a temetkezési szokások időbeli változásait. Méri István pedig részben elődjei nyomán, de még inkább saját tapasztalataiból kiindulva a kidei temető feltárása során tovább tökéletesítette a templom körüli temetők feltárási és dokumentációs módszertanát. Munkájának legnagyobb eredménye a módszertan részletes kidolgozása és publikálása lett.¹⁹

A második világháború után a kutatás két irányba vált szét: lelet- és épületközpontú szemlélet vált uralkodóvá. A leletközpontú kutatások során nevéből adódóan a sírleletek alapján történtek az elemzések, és a kronológiai kérdéseket ezekkel kívánták megoldani. Az S-végű karikák kiemelt helyet foglaltak el ebben az irányzatban, többen foglalkoztak vele, mint pl. Szőke Béla, és Parádi Nándor. Emellett nagyobb figyelmet kaptak a köpűs karikák, csontos övveretek, kőberakásos- és pecsétgyűrűk. Azonban a túlzott leletközpontúság miatt a teljes temetőelemzések elmaradtak, így a sírleletek kronológiáját sem sikerült pontosabban szűkíteni. Az épületközpontú kutatások a temető közepén egykor állt plébániatemplomra és annak körítőfalára koncentráltak. Ennek következtében megsokasodtak az ismert templomoshelyek száma, jelentős alaprajzi gyűjtések születtek. Azonban ezek a templomok viszonylag egyszerű kialakításúak voltak, így önmagukban nem rendelkeznek túlságosan nagy keltező erővel. A két kutatási irány természetesen nem zárja ki egymást, de mindkettő hátránya, hogy csak részleteiben elemzi a temetőt, és nem egységes képalkotás a cél.²⁰

Fontos megemlíteni a Szlovákiában történt temetőfeltárásokat is, mivel ezek eredményei is nagyban gazdagítják az egykori Magyar Királyság temetőiről szerzett ismereteinket. 1952-1955 között Oldrich Krupica vezetett ásatásokat Ószéplak (Krásno), itt 1620 sírt tártak fel, melyeket a 11-17/18. század közé lehet keltezni. Alexander Ruttkay vezetésével Ducó (Ducové) 1968-1975 között 1895 sírt tártak fel. A temetőhasználat egyes periódusait a sírok mélysége, és az előkerült, mint egy 400 érme alapján lehetett elkülöníteni. Ennek megfelelően volt kora középkori (850-970), középkori (10. század vége - 15. század második harmada), és újkori (16 - 19. század) fázis. Ezek a feltárások tudománytörténetileg is kiemelkedőek, mivel ezeket lehet az első teljes középkori temetőfeltárásoknak tekinteni a Kárpát-medencében.²¹

¹⁹ RITOÓK 2007, 249-251.

²⁰ RITOÓK 2007, 251-255.

²¹ RUTTKAY 2005, 32-39.

Magyarországon is zajlottak az előbb bemutatott szlovákiai példákhoz hasonlóan nagy volumenű, közel teljes feltárások, ezek közül most a teljesség igénye nélkül emelném ki a fontosabbakat. Orosházán Zalotay Elemér vezetett ásatást 1951-1952 között. Több, mint 600 sír került kibontásra, és azonosította a temető templomát, ezek mind Árpád-koriak. Zalotay Elemér az írottforrások alapján a középkori Gellértegyháza temetőjének feleltette meg a helyszínt.²² A lelőhely érdekessége, hogy a keresztény temető egy korábbi pogány temető mellett létesült. Ezt a jelenséget később *Gellértegyháza-típusnak* nevezték el, de egyelőre párhuzam nélküli.²³ Később Bíró Gyöngyvér világított rá, hogy a temetőt nem lehet biztosan Gellértegyházával azonosítani, mivel az írott források tartalma ehhez nem elegendő, így sem megerősíteni sem megcáfolni nem lehet Zalotay Elemér megállapítását. Véleménye szerint célravezetőbb a kutatásban a lelőhelyet a továbbiakban Orosháza-Rákóczitelep, Újosztásnak nevezni. Továbbá Bíró Gyöngyvér kutatásai során kimutatta, hogy a temető pogány és keresztény fázisai között kontinuitás figyelhető meg.²⁴

Kaposváron Bárdos Edith végzett régészeti megfigyeléseket 1977-1980 között. Összesen 1244 sírt és a temető templomát tárták fel, és az előkerült érmék alapján 11-18. század között volt használatban a temető.²⁵ Főnyed-Gólyásfa Árpád-kori temetőjében 1988-tól Honti Szilvia, majd 1990-1999 között M. Aradi Csilla vezetésével zajlottak ásatások, és ez idő alatt 427 sír került elő.²⁶ Molnár Erzsébet Esztergom-Zsidód lelőhelyen 1987-2000 között több megszakítással vezetett feltárást, melynek eredményeképp eddig 819 temetkezés vált ismertté. Az előkerült leletek és írott források alapján a 11. század – 14. század első fele között temetkezettek ide.²⁷ Zalavár-Kápolnán elsőként Cs. Sós Ágnes kutatta az Árpád-kori temetőt és templomot, 1953-ig 167 sírt tárt fel. Utána 1996-2003 között Szőke Béla és Ritoók Ágnes ugyanitt további 691 temetkezést azonosított.²⁸

A középkori temetők kutatása kapcsán mindenképp érdemes megemlíteni, hogy a régészet mellett mely más tudományterületek érvényesülnek. A történészek és kánonjogászok írott forrásokra támaszkodva vonnak le következtetéseket a középkori temetkezési szokásokról. Közülük ki kell emelni Szuromi Szabolcsot Anzelmot, aki az egyház temetésre vonatkozó

²² ZALOTAY 1957.

²³ RITOÓK 2007, 257-258.

²⁴ BÍRÓ 2020.

²⁵ BÁRDOS 1987.

²⁶ M. ARADI 1998.

²⁷ MOLNÁR 2005.

²⁸ RITOÓK 2005.

előírásait dolgozta fel.²⁹ Kubinyi András pedig oklevelekben megjelenő konkrét temetkezések áttanulmányozásával gazdagította a kutatást.³⁰ Az antropológia az elhunytak maradványainak vizsgálatával bővíti ismereteinket az egykori közösség összetételéről. A pontos nem és kormeghatározásokkal fontos elemzési szempontokat kaphatunk a temetkezések vizsgálatakor. Meghatározó antropológiai kutatásokat végzett középkori temetők emberanyagán Éry Kinga és Mende Balázs.

Perkáta-Nyúli-dűlő érméi

Mielőtt rátérnék az érmés sírok ismertetésére, röviden ismertetem a lelőhely éremanyagát, ezzel kontextusba helyezve a sírokban talált pénzeket. Perkáta-Nyúli-dűlő 2009-2011 közötti feltárásán több, mint 600 érmét találtak, ebből 585 darab meghatározását végeztem el. A további érmék egy része elkallódott, illetve többet állapotuk miatt teljesen azonosíthatatlannak ítélt meg. A meghatározott érmékből 196 darab sírból, 117 más régészeti jelenségből, 272 pedig szórványként került elő. A meghatározott érmék megoszlásának áttekinthetősége érdekében több táblázatot készítettem tartomány és kibocsátó szerint (1-5. táblázat).

A meghatározott éremanyag legkorábbi azonosítható érméje egy Kr. e. 2-1. században vert ezüst kelta obolos. Időben ezt a római kori pénzek követik, melyből 19 darab van, és közülük egy Tiberius császársága alatt vert bronzérme a legrégebbi.³¹ A római érmék közül egy Septimius Severus³² és egy Elagabalus veret készült ezüsből, a többi mind bronzérme. A legfiatalabb érme egy Marcianus bronzpénz, melyet 450-456 között vertek.

A középkori és kora újkori érmék mind változó minőségű ezüstpénzek. Összesen 19 érme a rossz megtartásuk miatt nem volt pontosan meghatározható, csak a megmaradt éremképek és köriratok stílusa alapján lehetett századra keltezni őket. Szent Istvántól³³ egészen I. Lipót uralkodásáig terjed az érmék időbeli szórása.³⁴

Összességében el lehet mondani, hogy az előkerült középkori és kora újkori érmék mind a napi pénzforgalom részét képezték. A pénzhasználat legintenzívebb időszakai a 12. század, illetve a Luxemburgi Zsigmondtól Hunyadi Mátyásig terjedő korszak volt. A leggyakoribb pénzfajták

²⁹ SZUROMI 2005.

³⁰ KUBINYI 2005.

³¹ RIC 1/August 469/470.

³² RIC 4/1/Septimius Severus/87/105

³³ ON 1 1.3.7

³⁴ H 1508

az anonim dénárok,³⁵ II. Ottokár bécsi pfenningjei,³⁶ I. Lajos dénárjai,³⁷ illetve Luxemburgi Zsigmond veretei.³⁸ A külföldi pénzek a 11. század kivételével változó mértékben, de mindig jelen voltak a lelőhelyen, a legdominánsabban a 13. században voltak használatban. A külföldi pénzek jelentős részét osztrák és dél-német érmék teszik ki, csak pár itáliai³⁹ és cseh⁴⁰ veret ismert. A 16. századi akcsék minden bizonnyal a mohácsi csata utáni török dúlások emlékei, és nem hozhatók kapcsolatba kereskedelemmel.

Meglátásom szerint a Perkáta-Nyúli-dűlőn állt egykori középkori település nem rendelkezett kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal, ugyanis ahhoz túl kevés külföldi érme került elő. A 13. századi nagy számú idegen veretet is inkább a korszak hazai pénzromlásának tudható be, tehát az emberek ezt használták napi fizetőeszközként, osztrák kapcsolatokra nem kell gondolnunk.⁴¹ A már korábban említett írott források adatai jól kiegészítik az éremanyagot is, mivel a szandzsák összeírásból tudni lehet, hogy 1556-ra Perkátán már csak egy adózók nélküli pusztá, és egy település található hat adózóval. Ennek megfelelően a helyi pénzforgalom is csak a 16. század első feléig lehet jól nyomon követni. A késői 17. századi veretek pedig már nem tekinthetők tartós megtelepedés emlékeiként.

Fontos hangsúlyozni, hogy ez a rövid bemutatás és elemzés közel sem jelenti az éremanyag teljes feldolgozást. Céлом most annyi volt, hogy szemléltessem az előkerült pénzek összetételét és ebből az elsődlegesen levonható következtetéseket leírjam. A további kutatások során minél több lelőhely összehasonlításával még több információ fog rendelkezésre állni, és így érthetőbbé fognak válni a leletanyagból kiolvasható folyamatok.

Módszertan

A templom körüli temető több ezer sírjából a jelen feldolgozás alapját jelentő sírok kiválasztásánál szigorú szempontrendszert követtem. A kiválasztásnál alábbi szempontok valamelyikének teljesülése volt a feltétel: a temetkezésnek legyenek sírleletei, és ezekből legalább egy érme legyen. Ennek oka az volt, hogy a temetkezések keltezését biztosabb alapokra helyezzem, melyek nagyban segítenek a benne előforduló leleteknek és magának a temetőnek a datálásához. A további szűkítést pedig korszak szerint végeztem el, és vizsgálataim

³⁵ Pl. ON 2 18.13.1.1 és ON 2 20.15.1.1.

³⁶ Pl. CNA B 166 és 167.

³⁷ Pl. ON 5 2.3.39.1.1 és ON 5 2.3.33.1.1.

³⁸ Pl. ÉH 451 és 456.

³⁹ CNI 7 Velence 7-24.

⁴⁰ II. Ulászló weiss pfenningje.

⁴¹ GYÖNGYÖSSY 2012, 28-32.

tárgykörét most csak a késő középkori sírok képzik. Ennek megfelelően az időbeli alsó határt – Károly Róbert veretei híján – I. Lajos érméi jelentik, a legkésőbbi pénznek pedig II. Lajos dénárja számít.

Ezzel párhuzamosan a másik szempontrendszer pedig az alapján épült fel, hogy a temetkezés tartalmazzon koporsóvasalást. Elég sok sírban találtak vasalásokat, melyek valóban a koporsó meglétére utalnak, azonban döntő hányaduk értelmezhetetlen töredéknek számítanak. Emiatt a válogatás során kritérium volt, hogy a vasalás tipologizálható legyen legalább funkció vagy díszítés szerint. A koporsóvasalatossírok feldolgozása során csak a vasalatokat vettem figyelembe, a további sírmellékleteket átnéztem a keltezés miatt, de részletes bemutatásukra jelen munkámban most nem térek ki. A temetkezéseken túl a feldolgozásba belevettem szórvány vasalatokat is, melyek a temető területén kerültek elő, és minden bizonnyal koporsókhoz tartozhattak. A két válogatási módszert pedig azt köti össze, hogy mindkettő késő középkori sírokat érint, és ezzel lehet jól illusztrálni, hogy egy korszakon és egy temetőn belül milyen változatos temetkezési szokások fordultak elő.

Késő középkori érmés temetkezések

Perkáta-Nyúli-dűlő érmés temetkezési közül összesen 32 sírt választottam ki a jelenlegi kutatásaimhoz, ugyanis ennyi felelt meg teljes mértékben a módszertani részben leírt kritériumoknak. A vizsgált sírok nagyjából két harmada valamilyen mértékben bolygatott, és több esetben a dokumentációból hiányoznak a sírleletek előkerülési körülményeire vonatkozó adatok, ami a pontos elemzéseket nehezítette. A kiválasztott temetkezések mindegyikében a halottak háton fekvő, nyújtott pozícióban nyugodtak. A sírok tájolása döntően nyugati és délnyugati, egy esetben volt északnyugati, illetve egynek a tájolását – bolygatottság miatt – nem lehetett meghatározni. A kéztartást kilenc alkalommal nem lehetett meghatározni a hiányos csontváz miatt. A maradék sírokra a következő kéztartások voltak a jellemzők: mindkét kéz kinyújtva a test mellett (7 sír); a bal kéz nyújtott, és a jobb behajlítva az ágyék felé (5 sír); az előbbi előhelyzet tükrözve (5 sír); mindkét kéz az ágyék tájékán (4 sír); mindkét kéz a mellkasra hajtva (2 sír). Az eltemetettek életkor és nemi megoszlását egy táblázattal szemléltetem (6. táblázat).

A 32 sírban összesen 42 érme került elő, ebből 38 esetben lehetett a kibocsátót azonosítani, a maradék négy csak századra keltezhető. Hat sírban kettő-kettő, két sírban három-három, 24-ben pedig egy-egy pénzt találtak. Az érmék megoszlását egy táblázattal szemléltetem (7. táblázat). Az érmék előkerülési körülményeiről tíz sír esetén a rendelkezésre álló dokumentáció

hiányos, így ezeknél nem volt lehetőség megállapítani, hogy a hozzájuk rendelt pénzleletek obulusként kerültek elő, vagy csak a sírföldben voltak másodlagos helyzetben. Azonban előkerülési helytől függetlenül az érméknek így is van *post quem* keltező értéke. A jobban dokumentált sírok alapján az obulusadás helyeinek esetei a következők: fej (7 sír); ágyék és has (4-4 sír); mellkas környékén (3 sír); illetve a lapockán, felkaron, láb külső oldalán (1-1 sír) Egy alkalommal egyszerre kerültek elő érmék a fej és mellkas környékén.

A késő középkori érmés temetkezések sírleletei

Szögek és vasalatok

Szögek és különféle vastöredékek a feldolgozott érmés sírok közül összesen 16 esetben fordultak elő, ezek mind az egykori koporsó meglétére utalnak. Ezt erősíti meg az is, hogy több darabon famaradványokat lehetett megfigyelni. Jól tipologizálható, és egyben díszítésként is funkcionáló vasalatok összesen három sírban voltak: SE 195-ben (10. tábla), SE 589-ben (8. tábla) és SE 2784-ben (11. tábla). Az ilyen típusú vasleleteket később, a *Koporsóvasalatos temetkezések* fejezetben ismertetem részletesebben. A szögek között vannak négyzet- (8. tábla 17.), téglalap- (4. tábla 8.), kör- (4. tábla 7.), és félgömbfejűek is (9. tábla 12.). Szögek és vasalatok jellemzően a sír mindegyik részén legalább egyszer előfordultak, így nincs olyan terület, ahol jobban összpontosulnának. Ez is – véleményem szerint – csak tovább erősíti, hogy koporsókhoz tartoztak, ugyanis ezek nagy méretű konstrukciók, amik lefedik a teljes halottat, és nagy teret töltenek ki a sírgödörben, ezért a hozzájuk tartozó vaselemek egy-egy temetkezés számos pontján megjelenhetnek. A szögeket és vasalatokat tartalmazó sírok érmeösszetétele a következő: I. Lajos (2 db), Mária (1 db), Luxemburgi Zsigmond (6 db), Redwitz Miklós (2 db), I. Albert (1 db), I. Ulászló (2 db), I. Mátyás (1 db) és egy bizonytalan 15. századi veret.

Kések

Kés összesen három sírból került elő: SE 975, SE 1866, SE 2784; mindegyik esetben a medence mellől. Két késnek egyenes, egynek pedig ívelt a háta, mindegyiknél a nyél vastagsága megegyezik a pengéjével. A nyélborítás anyaga egy esetben volt csont (6. tábla 1.), a másik kettőnél faborítású volt (2. tábla, 11.; 11. tábla 5.). A nyélborítást a csont- és az egyik faanyagúnál szegecsekkel rögzítették. Az egyik darab pengéjén is famaradványokat, lehet megfigyelni, ez esetleg késtokra utal. Egy másik kés szintén tokban kerülhetett sírba, amire utal a mellette előkerült élkoptató és tokmerezítő töredékek. Az SE 975 kése I. Lajos szerezcsenfejes dénárjával, a másik kettő pedig Luxemburgi Zsigmond parvusával került elő.

Kések más temetők sírjaiban is előfordultak, mint pl. Perkáta-Kőhalmi dűlő 46., 123., 149., sírjaiban, itt is ugyanúgy mindegyik medence mellől került elő. Azonban ezek nyéltüskés

darabok, szemben a Nyúli-dűlőben találtakkal, amik nyéllaposak. Hatházi Gábor megfigyelési szerint a Kőhalmi-dűlőben a késes temetkezések a 14. század folyamán végig jelen voltak.⁴² Négyszállás I. számú jász temetőben – többek között – a 24. és 117. sírban találtak vaskést, szintén a medencék mellett.⁴³ Kiskunhalas 14-15. századi temetőjében a 45., 71., 180., 357. sír tartalmazott kést.⁴⁴

Övek

Övhöz köthető leletek öt temetkezésből ismertek: SE 752, SE 975, SE 1043, SE 1866, SE 2076. Ebből három esetben vascsat, két esetben pedig pártaöv csatja és veretei kerültek elő. Az említett öt temetkezésből négyenél az övleletek a medencénél helyezkedtek el, így feltételezhető, hogy a halottra feladták az övet, és úgy temették el. Az ötödik sírnál nem dokumentálták a leletek előkerülési helyét. A vascsatok közül egy köralakú (2. tábla 10.), egy legyező (6. tábla 3.), a harmadik pedig ovális alakú (9. tábla 11.). A pártaövek közül az egyiknél a szív mintás szíjszorítóhoz egy téglalap alakú csat tartozik. (7. tábla 9-10.). A másikat pedig négyzet és téglalap alakú bronzlemezek mellett egy patkó formájú csattal látták el (5. tábla 1-3.). A három vascsat közül a köralakút I. Lajos szerezsenfejes dénárja, a legyező formáját Luxemburgi Zsigmond parvusa, az ovális alakút pedig egy bizonytalan 15. századi magyar dénár keltezi. Mindkét pártaövet Luxemburgi Zsigmond érméivel lehet datálni.

Kör alakú vascsatokat sok temetőből ismerünk, szintén példaként lehet említeni Perkáta-Kőhalmi-dűlő 66. sírját, mely 13. század végi.⁴⁵ Négyszállás I. számú jász temetőjében a 248., 123. sír is tartalmazott hasonló csatot, ebből az előző temetkezés esetén egy Mária (1382-1387) dénár is előkerült.⁴⁶ Ágasegyháza 14. századi temetőjében a 35. sírban fekvő elhunyt medencéjénél találtak ugyanilyen csatot.⁴⁷

A szív mintás pártaöv a késő középkori Magyar Királyság gyakori viseleti eleme, ezért több ásatás leletanyagában megtalálható. Csúton a 36., 46. sír tartalmazott ilyen övet, utóbbiban egy Mária (1382-1387) dénár segítette leszűkíteni a keltezt.⁴⁸ Nagytályán ugyan szórványként, de a temető területén került elő több szív mintás pártaöv.⁴⁹ Kiskunfélegyházán az 56. és 62.

⁴² HATHÁZI 2004, 2.; 6.; 9. tábla.

⁴³ SELMECZI 1992, 1.; 5. tábla.

⁴⁴ GALLINA – VARGA 2009, 38.

⁴⁵ HATHÁZI 2004, 5. tábla.

⁴⁶ SELMECZI 1999, 5.; 10. tábla.

⁴⁷ SZABÓ 1938, 42.

⁴⁸ GEREVICH 1943, 141, 23. kép.

⁴⁹ KOVÁCS 1973, 7. tábla.

temetkezésben leltek hasonló övdísz, Bálint Alajos a temető többi leletével egyetemben 14-15. századnak keltezte.⁵⁰

Az SE 752-ben fellelt pártöv vereteihez egészen pontos párhuzamokat nem találtam, de a formájuk és méretük több más temető sírjainak a leleteivel mutat hasonlóságot. A négyzet alakú veretek kerültek elő Perkáta-Kőhalmi-dűlő 51., 125. és 146. sírjából, ezek a 14. század első felére datálhatók.⁵¹ Kiskunhalas 54. sírjában is megtalálható volt a tárgyalta lelettípus, emellett ugyanitt egy keltezését segítő Mária dénár is napvilágot látott.⁵² Az SE 752 sír téglalap formájú vereteire gyengébb párhuzamokat találtam, ilyen pl. a csúti 50. sír. Itt ugyan nagyobb, és a perkátaival ellentétben homorú gömbös darabok kerültek elő. Azonban hasonlóságot jelentenek a lekerekített sarkok, és az, hogy gömbök alkotják a díszítés hangsúlyos elemét, illetve, hogy ezeket pontok veszik körbe, Gerevich László ezt a típust a 14. századra keltezte.⁵³

Gombok

Gombokat 15 sírban találtak, ebből 10 alkalommal dokumentálták, hogy hol került elő: váz alól felszedés után; keresztcsont mellett; kulcscsontok és szegycsont környékén; nyak mellett; mellkas alsó és felső részein. A legtöbb sírban jellemzően, egy vagy maximum két gomb fordult elő. Csak egyszer volt rá példa, hogy ennél több, legalább hat darabot tartalmazott a temetkezés (pontos darabszámot nem lehet mondani, mert hét féltöredék került elő, és ezek összeillesztése több esetben kérdésesek). Néhány sírban a gombok tetején a ruhához köthető textil maradványokat is megfigyeltek (5. tábla 11-12.).

A gombok kialakítása igen változatos képet mutat, különböző formákat lehetett azonosítani. Szinte az összes gombnál azonos tulajdonság, hogy füllel voltak ellátva, csak egyetlen darabnál volt fül helyett kampó. Az előkerült gombok között előfordul ezüstből és bronzból készült példány is. A leggyakoribb fajta a gömb pitykegomb volt, ennek több variációját lehetett elkülöníteni: granoláttal (9. tábla 10.) vagy anélkül díszített (5. tábla 5.); bordázott fülű (4. tábla 2.); sima fülű (6. tábla 6.); illetve egy egyedi esetben a gombnak a gömb részét bordázták (9. tábla 14.). Csörgőgombból négy került elő (5. tábla 7, 11-12.; 9. tábla 13.), mindegyikre jellemző, hogy két félből illesztették össze, és az illesztésnél széles karima fut végig közepén, leginkább ovális alakúak. A csörgőgombok közül csak egynek volt bordázott füle (9. tábla 13.). Egyedibb gombok a következők voltak: a már előbb említett kampós tetejű, mely a

⁵⁰ BÁLINT 1956, 11.; 14. tábla.

⁵¹ HATHÁZI 2004, 3.; 6; 9. tábla.

⁵² GALLINA – VARGA 2009, 45.

⁵³ GEREVICH 1943, 27. kép.

csörgőgombokhoz hasonlóan két részből volt összeillesztve széles karimával, és granoláttal díszítették (3. tábla 3.); egy lapított aljú gomb, melynek alját virág és kör mintákkal díszítették, és a fülét bordázták (1. tábla 9.); egy félgömb alakú gomb, melynek alja teljesen lapos (7. tábla 3.); és egy töredék, mely tálka alakú, lapos aljjal, és három lyukkal rendelkezik (4. tábla 6.).

A pitykegombok kora tág keretek között mozog, van I. Lajos, Luxemburgi Zsigmond, I. Albert, I. Ulászló és II. Lajos pénzével is keltezhető darab. A csörgőgombok csak Luxemburgi Zsigmond és Redwitz Miklós érméivel kerültek elő. Az egyedi gombok datálása az alábbiak szerint vázolható fel: kampós tetejű I. Lajos; félgömb alakú lapos aljú és lapos aljú lyukas Luxemburgi Zsigmond korabeliek; a virágmintás pedig 13-14. századi.

A különböző ruhagombok gyakori leletei a középkori temetőknél, nagy számban fordulnak elő, és népszerűségük évszázadokon át nyomon követhető, ezért pontos keltezésre nem sokszor adódik alkalom. Perkáta-Kőhalmi-dűlő 161. sírjában több olyan típus is előkerült, amik a Nyúli-dűlőben is ismertek, ilyen pl. a granoláttal és anélkül díszített pitykegombok, illetve egy csörgőgomb, ezek mind 14. századiak a temetőben.⁵⁴ Csörgőgombot találtak Alsózsoltán a 89. sírban és 15. századinak datálták.⁵⁵ Négyszálláson is számtalan sírban lehetett megfigyelni gombokat, példaként lehet említeni a 240. sírt, amiben találtak granolátos és sima gömbalakú pitykegombot, illetve egy olyan darabot, ami hatkaréjos rozettás díszítésű. Ez utóbbi típus az SE 625-ben előkerült leletnek lehet a párhuzama, még akkor is, ha a díszítések nem is azonosak, a formajegyek megegyeznek. A 240. sírban Mária dénárt is találtak, ami segít a leletek korának szűkítésében.⁵⁶ A Kecskemét környéki, 14. századi temetőkből is ismertek hasonló rozettás pitykegombok, itt felfedezhető az SE 625 pontos mása is.⁵⁷ Az SE 592-ben talált bronzveretet – ahogy már említettem – gombként azonosítottam, azonban Nagytálya 81. sírjában szintén találtak egy ugyanilyen díszítést, és itt az öv részeként értelmezték, datálásában egy Luxemburgi Zsigmond obulus segített.⁵⁸

Ruhaveretek

Korong alakú ruhaveret összesen három sírban volt azonosítható, ebből kettőben bronzból, egyben pedig aranyozott ezüstműből készült darabok voltak. Az SE 2805 sírban a mellkas középső sávjában, jobb oldalt került elő. Az SE 1770-ben pedig szintén a mellkas középső részén, csak éppen a bal oldalon látott napvilágot a ruhaveret. Az SE 710-ben különös módon mind az öt

⁵⁴ HATHÁZI 2004, 9. tábla.

⁵⁵ WOLF – HORVÁTH 2010, 15. kép 9-es gomb.

⁵⁶ SELMECZI 1999, 9. tábla.

⁵⁷ SZABÓ 1938, 47.

⁵⁸ KOVÁCS 1972, III. tábla.

aranyozott ezüstből készült ruhaveret szorosan egymásra pakolva, az elhunyt bal medencelapátja mellé volt helyezve.

Az SE 1770 sírban a ruhaveret mintája egy hatszirmú virág (8. tábla 11.), az SE 2805 (6. tábla 8.) sírhoz tartozó korongon pedig hatkaréjos rozettában egy szárnyas, hosszú nyakú lény látható, talán basiliscus lehet. Az SE 710 sírban az öt ruhaveretből (9. tábla 1-5.) háromnak a mintája teljesen megegyezik az előbbi SE 2805 sír szárnyas lényű korongjával, ezen felül előkerült még egy csillag és virág mintájú darab is. Az SE 1770 sírban I. Ulászló dénárja, az SE 2805 sírban Luxemburgi Zsigmond parvusa, az SE 710 sírban pedig II. Lajos érme volt a keltezést segítő veretek.

Hasonló felvarrható díszeket az ország más pontjain is találtak, mint pl. Csúton a 39. sírban. Ezek a díszítések az elhunyt koponyáján kerültek elő, és pártához tartoztak. Gerevich László hárpiaként értelmezte a szárnyas alakot, mely ábrázolás jól összehasonlítható az SE 710-ben talált veretekkel. Gerevich László a csúti díszeket 14. század közepére – második felére keltezte. Szerinte a korhatározó elem a hatkaréjos rozettás keret, mely ebben a korban terjed el.⁵⁹ Szintén hasonló 14. századi szárnyas alakos veret került elő Kecskemét környékén is. Az SE 1770-ben talált virágmintás ruhaveret egészen közeli párhuzama megtalálható volt Ágasegyháza 36. sírjában, és itt is ugyanúgy a mellkason foglalt helyet, csak éppen a jobb oldalon, ezt is 14. századnak határozta Szabó Kálmán.⁶⁰ Az SE 710-ben fellelt csillagmintás ruhaveret közkedvelt tárgytípus lehetett, ugyanis Perkáta-Kőhalmi-dűlő több temetkezése is tartalmazott ilyet, példaként lehet említeni a 1., 45., 161., 183. sírt, mindegyik 14. századi.⁶¹

Gyöngyök

Gyöngyök 12 esetben fordultak elő temetkezésekben, de csak nyolc alkalommal volt azonosítható az előkerülési helyük a dokumentációból. Előkerültek koponyán, nyaknál, alkarnál, medencénél, lábnál. Amik lábnál kerültek elő, azok jellemzően csak szórvány darabok voltak, a többi esetben pedig nagyobb számban jelentkeztek. Az előkerült gyöngyök üvegből, üvegpasztából és csontból készültek (2. tábla 7.), egy kivétel akadt, aminek az anyaga valószínűleg fluorit (8. tábla 2.). Az üvegpaszta gyöngyök lehettek zöld (9. tábla 15.), fehér (7. tábla 11.) vagy sárgaszínűek (1. tábla 6.). A különféle gyöngyfajták több esetben egyszerre kerültek elő egymás mellett, ezzel a sokszínűséggel is fokozhatták a gyöngysor megjelenésének látványát. A gyöngyöket tartalmazó sírok közül egy Széchy Miklós, négy I. Lajos, kettő

⁵⁹ GEREVICH 1943, 31.kép.

⁶⁰ SZABÓ 1938, 51.

⁶¹ HATHÁZI 2004, 1.; 2.; 9.; 12. tábla.

Luxemburgi Zsigmond, kettő Redwitz Miklós, egy-egy pedig I. Ulászló, I. Mátyás és II. Lajos veretel datálható.

Különféle gyöngyök gyakran fordulnak elő más temetők sírjaiban is, Perkáta-Kőhalmi-dűlőben szintén sokat találtak, itt a legtöbb esetben a deréktájon helyezkedtek el. Példaként említhető a 64., 66., 140. és 192. sír, az említett temetőben a teljes 14. századot lefedik az előkerült gyöngyök.⁶² Ágasegyháza 31. és 49. sírjaiban szintén deréktájon találtak gyöngyöket, ezek is 14. századiak.⁶³ A csúti 33.⁶⁴ és kiskunfélegyházi 73.⁶⁵ sírban a fej mellől kerültek elő gyöngyök, mindkét esetben 14-15. századi keltezés volt lehetséges. Négyszálláson főleg a nyak környékén találtak gyöngyöket, mint pl. 1., 9. és 70. sír esetén.⁶⁶

Gyűrűk

Gyűrűt hét sírban találtak, ebből egy alkalommal bal kéz ujján – SE 710 -, háromszor a jobb kéz ujján volt megtalálható: SE 975, SE 1792, SE 1876. Az SE 379-be két alsó lábszár maradt meg, és itt a bal fibula csont mellett jelentkezett gyűrű. Az SE 923 esetén pedig a jobb felkar külső oldalától kissé távolabb látott napvilágot egy pecsétgyűrű lapja. Azonban ennek szélén négy lyuk volt, ami arra utal, hogy nem gyűrűként, hanem másodlagosan felhasználva került a sírba, feltételezhető, hogy valamire felvarrhatták. Az SE 2076 gyűrűjének nem írták le az előkerülési helyét. A hét gyűrűből kettő bronzból készült, az egyik egyszerű pánt- (7. tábla 1.), a másik két kanellurával díszített pántgyűrű (4. tábla 3.). Az ezüstből készült darabok vésett díszű fejesgyűrűk, ebből egy fejjé kiszélesedő lemezkarikás, a másik huzalkarikás típusú.

A vésett díszítésű fejesgyűrűk közül kettőn madár és mellette növény ábrázolás látható, ebből az egyik I. Lajos (3. tábla 2.), a másik II. Lajos (9. tábla 6.) érmével keltezhető. Az SE 1876 sírból egy monogramos példány került elő (6. tábla 4.), ennek datálását egy Redwitz Miklós dénár segíti. Az SE 923 temetkezés másodlagosan átalakított gyűrűlapján egy kettőskereszt foglal helyet (2. tábla 7.), a sír korát I. Lajos szerezsenfejes dénárja határozza meg. Az SE 975 sír gyűrűjén négy három ágú ábrázolás látható, melyek talán növényt utánoznak, és köztük egy függőleges vonal megy át, melyet rovátkák kereszteznek, ez utóbbi esetleg egy kettőskereszt lehet (2. tábla 9.). A sírban talált érme I. Lajos szerezsenfejes dénárja volt. A pántgyűrűk pedig mindkét esetben Luxemburgi Zsigmond veretével kerültek elő.

⁶² HATHÁZI 2004, 4-5; 7.; 13. tábla.

⁶³ SZABÓ 1938, 41-43.

⁶⁴ GEREVICH 1943, 113.

⁶⁵ BÁLINT 1956, 80.

⁶⁶ SELMECZI 1992, 1-2. tábla

A kanellurázott gyűrűk Négyszállás I. számú jász temetőjének igen gyakori leletei, számos sírból kerültek elő ilyenek, mint pl. az 1., 48. 70. és 83. temetkezésben.⁶⁷ A vésett díszítésű fejesgyűrűk már előbb említett ábrázolásai igen elterjedtek voltak a korban, mindegyik párhuzama a Kecskemét környéki temetők valamennyi sírjában megtalálhatók, ezek 14. századiak.⁶⁸ Perkáta-Kőhalmi-dűlőben a 140. és 161. sírban volt madár ábrázolásos gyűrű, kettőskeresztes pedig a 4. és 65. sírban, mindegyik 14. századi.⁶⁹

Egyedi leletek

A vizsgált temetkezések közül háromban is előfordultak olyan leletek, melyek a 32 síron belül egyedi eseteknek számítanak. Az SE 334 sír kimagaslik ebből a szempontból, mert itt több páratlan lelet is előkerült. Az egyik ilyen egy körfejű kulcs, azonban pontos előkerülési helyét nem jegyezték fel. Ezen felül ugyanebben a temetkezésben a medence mellett találtak állatfogból készített amulettet és egy kör alakú díszveretet (1. tábla 1-3.). Az SE 752-be egy kisgyereket temettek, és a bal medencelapátja fölé egy tükröt helyeztek (5. tábla 2.). SE 2076-ban előkerült egy franciakapocs (7. tábla 5.), mely önmagában egyáltalán nem számít ritkaságnak a középkori temetőkben, azonban a vizsgált sírok közül csak ebben az esetben fordult elő. Az SE 334 I. Lajos Szent Lászlós dénárját, az SE 752 és SE 2076 Luxemburgi Zsigmond vereteit tartalmazzák.

A vaskulcs jelenlétére egyelőre más temetőben nem találtam példát, azonban véleményem szerint maga a jelenség, hogy egy használati tárgyat tesznek a sírba nem újkeletű. Példaként lehet említeni Perkáta-Kőhalmi dűlő 65.⁷⁰ és Ágasegyháza 49.⁷¹ sírját, ahol gyűszűket találtak. Állatfog amulett szintén Perkáta-Kőhalmi-dűlőben több sírban ismert, mint pl. a 48., 171., 180. sírban.⁷² Az SE 334-ben talált díszkorong valószínűleg egy övcsat lehet, ugyan pontos párhuzamot nem találtam, de úgy gondolom, hogy a Kecskemét környékén talált darabok,⁷³ és a Négyszállás 44. sírjában talált töredék hasonló típusú csatok lehetnek.⁷⁴ Tükrös temetkezésre az aranyegyházai 34. sírt tudom példaként említeni, ebben a temetkezésben egy Zsigmond

⁶⁷ SELMECZI 1992, 1-3. tábla

⁶⁸ SZABÓ 1938, 54-55.

⁶⁹ HATHÁZI 2004, 1.; 4.; 7.; 9. tábla.

⁷⁰ HATHÁZI 2004, 4. tábla.

⁷¹ SZABÓ 1938, 41.

⁷² HATHÁZI 2004, 3.; 11. tábla.

⁷³ SZABÓ 1938, 48.

⁷⁴ SELMECZI 1992, 1. tábla.

érmét is találtak.⁷⁵ Franciakapocs, mint már említettem, sok helyen fordult elő, most csak Balatonszabadit⁷⁶, és Nagytálya 93. sírját említem.⁷⁷

Koporsóvasalatos temetkezések

A vasleleteket tartalmazó temetkezések közül 37 sírban lehetett azonosítani tipologizálható koporsóvasalatokat. Azonban a valóságban jóval több esetben használhattak vasalt koporsókat, csak a többi sírban talált vastöredéket állapotuk miatt nem lehetett beazonosítani és funkcionálisan értelmezni, így nem vontam be ezeket a kutatásaimba. Az általam vizsgált sírok halottjait kivétel nélkül hanyatt fektetve és nyújtott pozícióban temették el. A korszak keresztény szokásainak megfelelően nyugati, vagy attól kissé eltérő délnyugati és északnyugati tájolásúak a sírok. A kéztartásból több fajtát is meg lehetett különböztetni: mellkason, ágyékon, test mellett nyújtva, egyik kéz az ágyékon, másik a test mellett nyújtva. Az eltemetettek életkor és nemi megoszlását egy táblázattal szemléltetem (8. táblázat). A sírok kivétel nélkül az árok rendszeren belül, a templom körül helyezkednek el. Nem sűrűsödnek egy pontban, hanem szétszórta lehet őket megtalálni. A templom belsejében egy koporsóvasalatos sír sem került elő.

A 37 vizsgált sír közül 21-ben volt a koporsóvasalaton felül még más sírlelet. A legjellemzőbb lelettípusok a ruházathoz köthető tárgyak: ezüsből és bronzból készült préselt lemezes fülesgombok és ruhadíszek; gyöngyök – ezek üvegből, üvegpasztából vagy állatsontból készültek –; franciakapocs; övcsat. Ezeken kívül előfordult kés, gyűrű, spirál pártadísz, gyűszű és egy esetben pedig játék kő- és üveggolyó egy gyerek sírban. Négy esetben érme is előkerült, ebből kettő Luxemburgi Zsigmond parvusa, egy 12. századi anonim dénár, és egy római érme, melyet a raktárban nem sikerült megtalálni, csak a dokumentációból értesültem róla.

Tipológia

Ahogy azt a bevezetésben is említettem, a koporsóvasalatokról még nem született nagyobb összefoglaló munka, így egységes megnevezés és tipológiai rendszer nem alakult ki ennek a lelettípusnak az esetében. Ezek hiányában saját szempontrendszer szerint válogattam szét a koporsóvasalatokat, és a különböző típusokat magam neveztem el. A csoportosítás két fő szempont szerint zajlott: a díszítést és a funkciót tartottam a legfontosabb tulajdonságoknak, amik alapján kategorizálhatónak vált egy lelet.

⁷⁵ SZABÓ 1938, 43.

⁷⁶ MAGYAR 2006, 9. ábra 11-12. kép.

⁷⁷ KOVÁCS 1972, 127.

A koporsóvasak átmetszete a legtöbb esetben lapos téglalap formájú és vastagságuk átlagosan 3 mm. Változó lehet egy tárgyon belül a vastagság a korrózió mértékétől függően, azonban ezek csak 1-3 mm különbséget jelentenek, amik adódhatnak a kovácsolás egyenetlenségéből is, és nem tekinthetők szándékos kialakításnak. Egyedül a csuklópántok és a hullámmintás vasalatok jelentenek kivételt ez alól, amikről az alábbi részben írok bővebben. Sajnos nagyon kevés esetben maradt meg egyben koporsóvasalat, így átlag hossz és szélesség adatot nem lehet megadni.

Csoportosítás funkció szerint

Első egységet a záruk képzik, melyek retesszel működtek és kulccsal lehetett őket nyitni-zárni, amire a kulcslyukak utalnak. A leletanyagban kétfajta zárat lehetett megkülönböztetni: kör (10. t. 1.) és négyzetalakú (13. t. 2.). A köralakúak esetében a zárlapokra keretet is szegeltek.

A csuklópántok a koporsó fedeléhez és oldalához kapcsolódtak, ezek segítségével a koporsó teteje ajtóként működött. Elmondható, hogy a csuklópántok illesztésénél a vasak vastagabbak, mint a többi részen, mivel itt volt a terhelés súlypontja, és nem volt szabad eltörniük. A csuklópántok gyűrűs fejeit szélesebbre kovácsolhatták, mint a nyakrészt, hogy ezzel minimális díszítést érjenek el (17. t. 7.). Előfordult azonban olyan is, amikor a vaslemezt nem látták el plusz díszítéssel, és a lemez végét fej kialakítása nélkül hajlították vissza gyűrűnek (18. t. 3.).

A sarokrögzítő- és a merevítővasakat a koporsó egyben tartására készítették. A merevítővasak az oldallapokon keresztben és/vagy hosszában futottak végig. A sarokrögzítővasak több oldalt fogtak össze, így is erősítve a koporsó stabilitását. A legtöbb esetben díszítéssel készítették (15. t. 1.), azonban néhány esetben csak sima vaslemezként alakították ki (13. t. 4.).

Csoportosítás díszítés szerint

A koporsóvasdíszeket végződésük szerint két csoportba lehet osztani: tüske- és duplaíves-végűek, harmadik díszítési típust a hullámmintás vasalatok jelentették. Ahhoz, hogy az alábbiakat jobban meg lehessen érteni, magyarázó ábrát készítettem a koporsóvasalatok részéről (2. ábra). Mindegyik tüskevégű vasalatnak van fejrésze, melyek ellipszis formájúak. A fejrészt különböző módon nyújthatták el, így vannak keskenyebb és gömbölydedebb fejű kialakítások. Ugyanez igaz a tüskevégződésre is, mivel a tüskék hegyessége és mérete szintén leletenként változó. A tüskevégű díszítést megfigyeléseim alapján csak sarokrögzítővasakhoz használták (16. t. 5.).

A duplaíves-végű vasalatoknál szintén számolhatunk ellipszis formában kovácsolt fejrésszel (14. t. 2.), de akadt olyan is, ahol fej kialakítása nélkül indul a vaslemez végéből a duplaív (18.

t. 1.). Az ellipszis alakú fejrészt itt is különböző mértékben nyújthatták el, illetve a duplaívek mérete és íveltsége is változó képet mutat. A duplaíves-végűek közt anomáliaként jelentkezett a leletanyagban az SE 2720 sír vasalatai, mivel itt a végződés átmetszete a megszokott téglalap helyett hengeresebb (18. t. 7.), és a végződéseket külön leszegelték, ami a többi lelethez képest szokatlan. A leletanyag áttekintése után elmondható, hogy a dupla íves végű díszítést sarokrögzítővasakként használták. Elképzelhető, hogy csuklópántok- vagy merevítővasakként is funkcionálhattak, mivel többször a nyakrészük hosszú, egyenletes, és nem mutatja jelét, hogy sarokrögzítővasként szélesedne, de közvetlen bizonyítékot erre nem találtam.

A hullámmintás vasalatok felépítése a következő: hullám és nyak rész. Ez a típusú vasalat láncszerűen épül fel, a két rész váltogatja egymást egy darabon belül. Előfordul, hogy a nyaki rész vastagabb, mint a hullám. Ez azért lehet, mert a két hullám közt a nyak jelenti az illesztést, ezért ott értelem szerűen erősebbnek kell lennie a vasnak, hogy ne törjenek el, illetve a készítés során azt nem kalapálták el annyira. Ezt a díszítést egyaránt használták sarokrögzítő (15. t. 3.)- és merevítővasként (14. t. 3.).

Párhuzamok

A perkátai koporsóvasalatokhoz hasonló leleteket az ország más területén is találtak, és ezeket többnyire közölték is. Azonban előfordul, hogy csak említés szintjén írnak ezekről a tárgyakról, az utóbbiakkal most nem foglalkoztam, mivel képek nélkül nem tudom felhasználni a tipológiai rendszeremhez. Ezért elsődlegesen olyan publikációkat gyűjtöttem, – egyelőre a teljesség igénye nélkül – amikben illusztráció is szerepel.

Először Szabó Kálmán közölt képeket és minimális leírást a magyarországi koporsóvasalatokról 1938. évi művében. A publikált leletanyag az aranyegyházi temetőből került elő az 5., 11., 45., 47. sírokból.⁷⁸ A koporsóvasak nagy hasonlóságot mutatnak a perkátaiakkal: megtalálható a hullámmintás merevítővas, tüske végű sarokrögzítővasalás, csuklópánt, duplaíves-végű díszítés; kör és négyzet alakú reteszes zárok.

Gerevich László 1941-1942 között a középkori Csút templomát, temetőjét és falurészét tárta fel. Csút a mai Nagytétény területén feküdt, vele szemben pedig a mai Háros-szigeten az 1265-ben alapított premontrei kolostor állt. 1295-ben említették először a falu papját, és Gerevich szerint ekkor már állhatott a templom, amit bizonyítanak az ásatási megfigyelései is. 1480-ban a pálosok kapták meg a kolostort és vele együtt a falut is. Ez a történeti adat jól egybeesett a templom 15. század végi átépítésével. A falut és vele együtt a kolostort a törökök Buda

⁷⁸ SZABÓ 1938, 54-58.

elfoglalásakor pusztíthatták el, erre utal a plébánia templomban talált égési réteg. A templom körüli temetőbe a 14-16. század között temetkeztek. Gerevich a publikációjában 150 sírt közölt, melyek különböző korszakúak. Ezek közül mindössze két sírban találtak koporsóvasalásokat.⁷⁹ A 28. sírban hullámmintás díszítésű merevítővasat, mely jól ismert a perkátaiban is. A 150. sír is olyan vasakat tartalmazott, melyek jól beleillettek a tipológiai rendszerembe: köralakú, keretes, reteszes zár; duplaíves-végű díszítések; hullámmintás merevítővasak.

Zentától északnyugatra, Paphalmon, a Csecstó lelőhelyen végzett ásatást a Szegedi Egyetem Régiségtudományi Intézete 1943-ban. Az ásatás eredményeit Foltiny István és Korek József közölte. 175 sírt tártak fel, ezek közül hét esetben (6; 9; 34; 77; 123; 144; 145) találtak koporsóvas töredéket. Ezeket a sírokat a mellékletek alapján 14-15. századra keltezték.⁸⁰ A publikált képek alapján csak a 6. sír töredékét tudtam beazonosítani, ami egy tüskevégű vasalás, a hossza alapján csuklópánt lehetett.

Bálint Alajos 1951-ben végzett mentőásatásokat Kiskunfélegyháza-Templomhalmon. 167 sírt tártak fel, ezek közül 19 sír (1; 2; 3; 5; 6; 16; 23; 33; 38; 44; 46; 47; 56; 67; 69; 99; 100; 132; 143) leírásánál említett koporsóvasalás töredéket. Az előkerült leletek alapján a 14-15. századra datálták a temetőt.⁸¹ Az 1. sírban hullámmintás díszítésű vasalatot, a 2-ban duplaíves-végűt, a 6-ban tüskevégűt, a 156-ban tüskevégű sarokrögzítővasakat találtak.

A csólyospálosi kun sírlelet 1903-ban került elő szőlőforgatás közben a Hegedüs tanyán. Azonban a sírt a földmunkások erősen bolygatták ásóival, így a sírméret adatait és a tájolását nem tudták rögzíteni. Pálóczi Horváth András közölte a leleteket, véleménye szerint magányos sírról lehet szó. A sírban talált keleti típusú fegyverzetet figyelembe véve 13. század második negyedére helyezte időben a sírt.⁸² A vasalatait leginkább a fejetlen dupla íves végű díszítésnek lehetne megfeleltetni, azonban nem teljesen hasonlóak. A csólyosi vasalatok csuklópántként funkcionáltak, azonban rövidebbek, mint a perkátaik. A végződésük inkább V alakra emlékeztet, és ezek végeit hurokban alakították ki, hogy azokba szöveget verjenek. Sarokrögzítővasként itt is tüskevégű vasalatot használtak.

Rekonstrukció

Ahhoz, hogy jobban érthetővé váljon, hogy a különböző funkciójú és díszítésű koporsóvasalatok miként alkottak egy koherens egészet, úgy gondoltam érdemes egy

⁷⁹ GEREVICH 1943, 105-109.

⁸⁰ FOLTINY – KOREK 1946, 149; 166.

⁸¹ BÁLINT 1956, 55; 83.

⁸² PÁLÓCZI HORVÁTH 1969, 107-108; 130.

koporsórekonstrukció megrajzolása (3. ábra). Ennek elkészítését erősen hátráltatta a sírok bolygatottsága, emiatt nehezen lehetett értelmezni egy-egy vasalat helyét a koporsón. A bolygatottság volt szintén annak az oka, hogy nem tudtam pusztán egy sír esetéből kiindulva megrajzolni a rekonstrukciót. Ennek megfelelően mindegyik koporsóvasalatos sír rajzi, képi és szöveges dokumentációját alaposan átnéztem, illetve áttanulmányoztam már korábban készült rekonstrukciókat is: Szabó Kálmán aranyegyházi⁸³, Gerevich László csúti⁸⁴, és Pálóczi Horváth András csólyosi⁸⁵ rajzait. Mindezek figyelembevételével tudtam megrajzolni egy koporsórekonstrukciót, melynél hangsúlyozni kell, hogy erősen elméleti képről van szó, mivel több temetkezés tapasztalatait vettem egybe. Ennek ellenére elképzelhetőnek tartom, hogy a középkorban gyárthattak ilyen típusú halottasládákat.

Keltezés

A koporsóvasalatok keltezését több módszerrel kíséreltem elkészíteni. Az elsődleges eszköz a sírleletek alapján történő datálás volt. A keltezhető gombok leginkább a 14-16. századi temetőkben kerültek elő eddig.⁸⁶ A gyöngyök készülhettek üvegből, üvegpasztából és állatcsontból, ezeket legtöbb esetben az eltemetett medencéjénél találják meg, mivel tarsolyhoz tartoztak. Maguk a gyöngyök már a 13. század második felétől ismertek, de általános elterjedésüket a 13-14. század fordulója és a 15. századra lehet keltezni.⁸⁷ Az előkerült ruhadíszeknek 14. századi analógiákat találtam.⁸⁸ A gyűrűk között akadt lemezfejes huzalos darab, ennek a típusnak az elterjedése a 13. század eleje és 15. század első évtizedei között gyakori. Találtak monogrammal, kereszttel, gótikus körirattal és madáralakkal díszített gyűrűket is, melyeket 14. századnak ítéltam a szakirodalom alapján.⁸⁹ Az egyik sírba az elhunytat gótikus feliratú köralakú övesattal temették el, melyet szintén 14. századnak ítéltam.⁹⁰ A további leletek sírokban való jelenléte: gyűszű, kés, játékgolyók, az itt élő kunok steppei hagyományaira vezethetők vissza, és a Kárpát-medencében az ilyen rítusú temetkezések a 14-15. századra volt jellemző.⁹¹ Ahogy korábban említettem, a koporsóvasalatos sírok között négy is volt, amiben pénzt találtak. Természetesen ezek mind *terminus post quem* jelleggel

⁸³ SZABÓ 1938, 57

⁸⁴ GEREVICH 1943, 135.

⁸⁵ PÁLÓCZI HORVÁTH 1969, 129.

⁸⁶ HATHÁZI 2004, 90.

⁸⁷ HATHÁZI 2004, 108-109.

⁸⁸ PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 96-97.

⁸⁹ HATHÁZI 2004, 92-94. HLATKY 1938, 37-38.

⁹⁰ HATHÁZI 2004, 99.

⁹¹ GÁL 2019, 150.

adják meg a temetkezés korát, ugyanis nem biztos, hogy az elhunytat akkor temették el, amikor a megtalált érme forgalomban volt.

Abban az esetben, ha nem volt a koporsóvasalaton kívül más sírlelet, akkor az adott sír más temetkezésekkel való kapcsolatát vettem alapul. Ahol ez a módszer célra vezetett, ott 14-15. századi keltezést lehetett megállapítani. Amennyiben az előbb felsorolt lehetőségek egyike se állt rendelkezésre, akkor temetőn belüli és kívüli párhuzamok alapján történt a temetkezések idejének meghatározása.

A felsorolt keltezési módszereket nem kizárólagosan használtam, hanem azokat egymást kiegészítve alkalmaztam, hogy a datálás minél pontosabbá váljon. Ugyan a felsorolt sírleletek között akad olyan, mely megjelenik a 13. században, de a párhuzamokat és stratigráfiát figyelembe véve egyelőre nem látom biztos jelét annak, hogy már ekkor is tömegesen használták volna díszes koporsóvasalatokat. Azonban elképzelhető, hogy ennek ellenére, már felbukkant ebben a korszakban ez a díszítési mód, mivel a csólyosi sírlelet is 13. századi, de Perkáta-Nyúli-dűlő esetén ezt nem tudom biztosan alátámasztani. Úgy gondolom, hogy a négy érmés sír közül két esetben, melyekben római veretet és 12. századi anonim dénárt találtak, a pénzek nem tekinthetők keltező értékűnek, mivel mindkettő túl korai, semelyik temetőben nem találtam ilyen korszakú párhuzamokat a perkáti koporsóvasalatoknak. A felsorolt indokok, sírleletek, stratigráfia és párhuzamok tanulságai alapján az általam vizsgált koporsóvasalatok korát összeségében 14-15. századra teszem.

Értelmezés

Késő középkori érmés sírok

A kutatásban sokáig tévesen élt az az elképzelés, hogy egyházi előírások voltak arra vonatkozóan, hogy nem kerülhetnek mellékletek a sírokba, és úgy vélték ez az indoka a középkori sírok leletszegénységének. Azonban ez az elmélet nem helytálló, mert nem ismertek ilyen egyházi törvények, és többször előfordult, hogy magas rangú klerikusok és uralkodók hatalmuk jelvényeivel temetkeztek. A leletszegénység inkább annak tudható be, hogy a középkorban a népvándorlás korszakához képest módosult a lakosság túlvilágról alkotott képe, és nem érezték szükségét, hogy ruhába temetkezzenek. Nyugat- és Közép-Európa ebben a tekintetben időben jól elkülönül, mivel a 11. században kezdődtek el a térítések az utóbbi területen, akkor amikor Nyugaton a legnagyobb testet öltött a sírok leletnélkülisége. Emiatt a

Kárpát-medencében csak a 13. században csúcsosodott ki a leletszegénység.⁹² Később, a 15. század folyamán kezdődik el újra általánosan hazánk egész területén a sírok relatív gazdagodása, és a 16. századra már általános jelenség lett a halottak felöltöztetése. Mivel a temetők fontos adatforrásai a viselettörténetnek – mert itt kontextusukban kerülnek elő a leletek – ezért kiváltképp jelentősek a 14. századi kun és jász temetők, ugyanis késői térítésük miatt középkori mércével gazdagon temetkeztek, és ez a korszak fehérfoltot jelent más magyar temetők esetében.⁹³

Perkáta-Nyúli-dűlő dűlő érmés sírjai szintén jól tükrözik az előbb felvázolt folyamatokat. A 98, Árpád-kori érmét tartalmazó sír közül mindössze 12-ben, azaz csak 12,2 %-ban volt az érmén kívül más sírlelet. Ebből a 12 sírból nyolc 12. századi és négy 13. századi pénzzel keltezhető, vagyis itt is megfigyelhető a 13. századi leletszegénység. A 67 késő középkori érmés temetkezésből 32-ben, azaz 46,4%-ban volt további sírlelet. Perkáta-Nyúli-dűlő kiemelkedően fontos a kutatásban, mert a temető 14. századi horizontja szintén bővelkedik sírleletekben az itt megtelepedett kunoknak köszönhetően, és egészen a temető 16. századi megszűnéséig nagy számban jelen vannak leleteket tartalmazó sírok. Így a más temetők 14. századi sírmellékleteinek időrendjében jelentkező hiátus itt nem jelentkezik.

A 32 késő középkori érmés temetkezésből 16-nál, azaz 50% esetén feltételezhető, hogy koporsóban temették el az elhunytat, amire a már korábban leírt szögek és vasalatok utaltak. Szembeötlő, hogy a 98 Árpád-kori pénzzel keltezhető temetkezésnél csak egyetlen esetben volt koporsóra utaló szög. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy nem zárhatjuk ki a földben nyom nélkül eltűnő ácsolt koporsókat. Azonban így is megállapítható, hogy a késő középkorban a koporsóhasználat már általános jelenséggé vált, és gyakrabban használtak vaselemeket ezek elkészítésekor.

A vizsgált sírok alapján jól fel lehet vázolni, hogy milyen elemekből tevődhetett össze egy-egy halotti öltözet az itt élt közösségben. A fej díszítésére három sír is utal: SE 685, SE 1874, SE 2076. SE 685 esetén csak a koponyán megfigyelhető széles patinasáv utalt a pártá meglétére, azonban lelet nem került elő. SE 2076 dokumentációja szerint az előkerült gyöngyök és ezüstlemez töredékek (7. tábla 8., 11-12.) egy pártához tartoztak, ugyanis textil és bőr maradványt találtak a fej környékén. A csúti 33. sír pártarekonstrukciója jól mutatja, hogy a gyöngyöket miként varrták bele a pártákba.⁹⁴ SE 1874-ben csak egy koponya maradt meg a

⁹² RITOÓK 2004, 120-122.

⁹³ HATHÁZI 2004, 120-121.

⁹⁴ GEREVICH 1943, 113.

halottból, de mellette és rajta két kis bronzkarika és gyöngyök foglaltak helyet (3. tábla 6-7.). Feltételezhetjük, hogy ezek is pártához tartozhattak, de számolni kell azzal a jelenséggel is, hogy magát a haját is díszíthették gyöngyökkel. A három sír közül SE 1874-ben I. Lajos dénárja, SE 685-ben és SE 2076-ban Zsigmond parvus volt. Ez megerősíti, hogy a párták szerves részét képezték az öltözőknek a 14. és 15. században is.

Az előkerült leletek alapján a tárgyalt sírok közül 15-ben valamilyen ruhában temették el az elhunytat. A legerősebb bizonyítékok a gombok és ruhadíszek, melyek a ruha konkrét díszítéseiként maradtak meg. Azonban vannak más leletek is, melyek közvetett módon jelzik az egykori ruha meglétét. Ilyenek pl. az övcsatok, ugyanis a középkori kabátszerű ruhák fő rögzítési módja az öv volt. Ennek megfelelően azok a temetkezések, ahol csak vascsatok maradtak meg - ilyen pl. az SE 975, SE 1043, SE 1866 – következtethetünk a ruha jelenlétére. Abban az esetben, ha csak gombok kerültek elő a sírokból, akkor is számolni kell az öv meglétével, csak éppen az alapanyag textil vagy bőr lehetett, veretek és csat nélkül, így nyom nélkül bomlott le a sírban. A 15 sír tapasztalatai alapján a következő ruhatípusokat tudtam meghatározni:

- gombokkal és verettel díszített ruha, amit csat és veret nélküli övvel foghattak össze (SE1770)
- verettel díszített ruha, melyet az előbbi övtípussal foghattak össze (SE 2085)
- gombokkal és pártáövvel összefogott ruha (SE 752 és SE 2076)
- csatos övvel, és díszítés nélküli ruhával (SE 975, SE 1043, SE 1866)
- a leggyakoribb pedig csak gombokkal díszített ruha, az öv pedig díszítés nélkül maradt (SE 625, SE 1792, SE 195)

Az I. Lajos és Mária dénárjaival keltezett sírok közül három esetén: SE 625, SE 1792, SE 2800 csak gombokkal díszített ruha és díszítés nélküli öv kombinációja merült fel, SE 975-ben pedig csatos övvel és díszítetlen ruhával temették el az elhunytat. A Luxemburgi Zsigmond és Redwitz Miklós érméivel datált temetkezések már változatosabb képet mutatnak az öltözködés szempontjából, négy esetben a csak gombokkal díszített ruhát díszítés nélküli övvel foghatták össze. SE 752 és SE 2076 esetén gombok és pártáöv díszei maradtak fenn a temetkezésből. Az SE 1866 vascsatos temetkezés is ebbe a horizontba tartozik, ahogy az SE 2805 is, amiben csak egy ruhadísz utalt az öltözetre. A 15. század második feléből származó érmékkel eltemettek közül egy esetben, az SE 370 sírban csak gombok kerültek elő, míg SE 1770-ben a gombokon felül egy ruhadísz is napvilágot látott. Egy bizonytalan 15. századi dénárt tartalmazó sírban

pedig csak egy vascsat került elő. Az egyetlen 16. századi, II. Lajos dénárral keltezett sírban előkerültek gombok, de ezen felül veretek is, azonban, ahogy már korábban említettem, ezek egymásra pakolva a medence mellett kerültek elő. Ezért ennél a temetkezésnél csak a gombokat tekintem a ruha részének, a veretek pedig feltételezhetően egy össze hajtott öv részei lehettek.

A ruhán felül a temetkezéseknek más kiegészítő elemei is lehettek, mint pl. az ékszerek. Ezekből csak gyűrűk ismertek az általam feldolgozott sírokban. Ahogy korábban említettem, a gyűrűk közül kettő I. Lajos, kettő Luxemburgi Zsigmond, egy Redwitz Miklós és egy II. Lajos verettel keltezhető, így elmondható, hogy a gyűrűk népszerűsége mindegyik korszakban megmaradt. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a gyűrűknél nem csak a készítési technológia maradt változatlan évszázadokig, hanem díszítéstípusok is, ugyanis a II. Lajos dénárral keltezett madaras huzalkarikás lemezfejes gyűrű ábrázolása és kialakítása ismert I. Lajos pénzekkel datált sírokban is. Az SE 1876 gyűrűjének fején egy szövetdarab került elő (6. tábla 7.), a dokumentáció szerint ez egy kesztyű része lehetett. Azonban a gyűrűt kívülről fedte a szövet, így nem tartom valószínűnek, hogy kesztyűt úgy adták rá a halottra, hogy az fedje a gyűrűt, mivel így nem látszódott volna, és értelmetlenné vált volna az ékszer feladása. Elképzelhető, hogy a halott ruhájának az ujja lógott rá a gyűrűre. Az öt gyűrűs temetkezésből négyenél gombok is előkerültek, így elmondható, hogy gyűrűt leginkább ruhába öltöztetett halottra adtak.

Négy temetkezés esetén: SE 195, SE 334, SE 710, SE 1608 a gyöngyök medence vagy könyök tájékán kerültek elő. Hatházi Gábor a Perkáta-Kőhalmi-dűlő hasonló jelenségekkel bíró sírok esetén úgy gondolta, hogy ezek textiltársolyok díszítései lehettek, és a kunok sajátos szokásai közé tartozik, hogy ezzel temetkeztek.⁹⁵ Ezért figyelembe véve a hasonló jelenségeket, és azt, hogy a késő középkorban Nyúli-dűlő területén is kunok éltek, úgy gondolom, hogy az említett négy temetkezés kapcsán szintén feltételezhető, hogy a gyöngyök tarsolyhoz tartoztak. A négy sír közül az SE 334 tarsolya lehetett a legdíszesebb, ugyanis itt került elő a legtöbb gyöngy, illetve a tarsoly részei lehetett még az állatfogból készült amulett és kör alakú övcsat is, itt az amulettnek minden bizonnyal bajelhárító szerepe lehetett. Az SE 334 I. Lajos dénárt, az SE 195 és SE 1608 Luxemburgi Zsigmond parvusát, az SE 710 pedig II. Lajos dénárt tartalmazott, így elmondható, hogy ez a sajátos etnikai szokás még a 16. században is jelen volt a Nyúli-dűlő területén élt kunok körében. A gyöngyök kapcsán meg kell említeni az SE 2239 sírt is, ugyanis csak ebben az egy esetben lehet feltételezni, hogy a nyaknál előkerült sok gyöngy nyaklánc díszei lehettek. Itt egy Széchy Miklós bán által veretett szlavón dénár jelentette a keltezés

⁹⁵ HATHÁZI 2004, 115-119.

támpontját. A jelenség, hogy az érmés sírok tekintetében csak egy esetben lehetett nyaklánc meglétére következtetni nem meglepő annak fényében, hogy Köhalmi-dűlőben is a 124 sírból mindössze csak kettőben lehetett feltételezni, hogy az elhunytat nyakláncsal temették el.⁹⁶

A három késes temetkezés közül kettőben vascsatok is előkerültek (SE 975 és SE 1866). Az SE 975 késének pengéjén famaradvány, SE 1866-ban pedig tokmerezítő és élkoptató utalt az egykori tokra. Ennek alapján tehát elmondható, hogy a két kést övre felfüggesztve tokban helyezték el, és így adták fel a halottra. A harmadik késes temetkezésél (SE 2784) semmi nem utalt sem az öv, sem a tok jelenlétére.

Az SE 334-ben talált vaskulcs esetén már említettem, hogy az valószínűleg készségeként került oda, mint pl. más kun sírok esetén a gyűszűk és tűtartók. Ugyanezt feltételezem az SE 752-ben talált tükrőről is, bár a szakirodalomban más véleményekkel vannak a tükör szerepéről egy sírban. Szabó Kálmán⁹⁷ és Hatházi Gábor⁹⁸ is úgy gondolta, hogy ezek vereteket pótló ruhadíszek lehettek, ezt a mellkason való elhelyezkedésre alapozták. Azonban az SE 752-ben a tükör nem a mellkason, hanem egészen lent, a medencelapát tetején figyelték meg, és fedte az övcsatot, ezért véleményem szerint itt a tükröt utólag helyezték a halottra, és nem a ruhára volt felvarrva.

Koporsóvasalatos sírok

A koporsókat már a késő középkor előtti időkben is ellátták vasalkatrészekkel, hogy azt jobban egybe tartsák. Ilyennek tekinthetők a szögek, és U-alakban meghajlított kis kapcsok, U-szegek. Ilyenek kerültek elő például a 12-13. századi dunaújvárosi temetőből.⁹⁹ Szintén a perkáti vasalatok előképeinek tekinthetők a csólyosi kun sír lelethez tartozó vasalatok is, melyek 13. század második feléből valók. Itt kell említést tenni a Kánán egy gödör betöltéséből előkerült, a csólyosi csuklópántokkal formavilágban szinte teljesen megegyező leletekről.¹⁰⁰ Ezek a darabok nem sírból kerültek elő, így minden bizonnyal ládához tartozhattak. A kutatók – közelebbről nem indokolva – a csólyosinál egy évszázaddal korábbra keltezték. Abaújváron Wolf Mária vezetésével folyt ásatás 2019-ben a földvár belsejében. Itt egy egyhajós, félköríves szentélyzáródású templom állt, mely köré a 11-14. század folyamán temetkeztek. Ettől a temetőtől igen távol, egy magányos sír is napvilágot látott, amiben több koporsóvasalatot találtak. Ezek a tipológiai rendszerem szerint fejetlen duplaíves-végű díszítésnek tekinthetők.

⁹⁶ HATHÁZI 2004, 115.

⁹⁷ SZABÓ 1938, 44.

⁹⁸ HATHÁZI 2004, 114-115.

⁹⁹ BÓNA 1978, 131.

¹⁰⁰ TEREI – HORVÁTH 2007, 7.

A temetkezést legkésőbb a 13. század közepére lehet keltezni a benne előkerült sarkantyú alapján.¹⁰¹ Az előkerült vasalásokat ugyancsak a perkátai darabok előzményeként értelmeztem.

A 14-15. századra a perkátaihoz hasonló koporsóvasalatok a kutatók szerint már általánosan elterjedtek voltak (4. ábra). Szabó Kálmán,¹⁰² Bálint Alajos¹⁰³ és Pálóczi Horváth András¹⁰⁴ is a késő középkori magyar temetők jellemző lelettípusának tartja. Azonban felmerült bennem annak lehetősége, hogy a koporsók vasalása kun szokásnak tekinthető, ezt a felvetést a saját leletanyagomra alapoztam elsősorban. Igaz, hogy a 14. századból nincs konkrét írott forrásunk Perkáta kun lakosságáról, azonban az ekkori leletek egyértelműen ehhez az etnikumhoz köthetők, ahogy ezt már Hatházi Gábor és Kovács Loránd is tényként közli a 2014. évi publikációban.¹⁰⁵ Tovább erősítette bennem a megérzést az a megfigyelés, hogy a jól tipologizálható párhuzamok a kunok szállásterületeiről származnak: Aranyegyháza, Kiskunfélegyháza-Templomhalom, Csecstó, Csólyos. Pálóczi Horváth András szerint viszont a kunok az alföldi magyaroktól vehették át ezt a szokást. Ezt bizonyítja, hogy a steppei területeken nem ismertek ilyen temetkezések, és ezek a koporsók magyar gyártmánynak minősülnek.¹⁰⁶ Utóbbit azzal bizonyította, hogy a csólyosi kun sír vasalatainak nem talált keleti párhuzamokat, így azt helyben készíthették.¹⁰⁷

A felsorolt érvek azonban nem teljesen győztek meg, mivel hiányoltam a perdöntő bizonyítékokat, az ellenpéldának számító egykorú nem kun temetőket. Ezekből több is akad, ahol koporsóvasalatnak megfelelő leleteket találtak, csak hogy ezeket javarészt nem lehetett jól tipologizálni. Ebbe a körbe tartozik Mezőkovácsháza,¹⁰⁸ Makó,¹⁰⁹ Kaszaper,¹¹⁰ Négyszállás;¹¹¹ mindegyik esetben szögeket találtak főképp, illetve olyan töredékeket – ezekből is csak egy-egy darabot – amiket én sem vettem bele a kutatásaimba. Erősebb ellenpéldának, Abaújtúr és Csút ígérkezik, amikről már volt szó a korábbiakban.

Ezeket az adatokat átnézve a koporsóvasalatok értelmezésének egy lehetőségét vázoltam fel. Ahogy láhattuk, a koporsók vasalása önmagában valóban nem tekinthető kun szokásnak, mivel

¹⁰¹ WOLF 2022, 10-13.

¹⁰² SZABÓ 1938, 55.

¹⁰³ BÁLINT 1956, 83.

¹⁰⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH 1969, 129.

¹⁰⁵ HATHÁZI – KOVÁCS 2014, 241.

¹⁰⁶ PÁLÓCZI HORVÁTH 2014b, 95-96.

¹⁰⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH 1969, 130-131.

¹⁰⁸ BÁLINT 1939.

¹⁰⁹ BÁLINT 1936.

¹¹⁰ BÁLINT 1938.

¹¹¹ SELMECZI 1992.

több, ehhez az etnikumhoz nem köthető temetőben találtak rá példát. Azonban – véleményem szerint – a perkáti vasalatoknak megfelelő, díszes, reprezentatív elemeket a kunok alkalmazták, míg a más népelemek csupán funkcionálisan látták el vasalkatrészekkel a koporsókat. Ennek okát abban látom, hogy a kunok talán nem teljesen úgy értelmezték a koporsókat, mint ahogy a korszakban a lakosság többsége. Ezt a felvetést arra alapozom, hogy a *koporsó* szavunk török jövevényszónak számít, és az eredeti jelentésében nem csak a mai értelemben vett halottasládát, hanem ruhatartó ládát is jelentett.¹¹² Mindez úgy köthető össze a kunokkal, hogy az ő nyelvük a türk nyelvcsaládhoz tartozik, ezért feltételeztem, hogy náluk sem válhatott külön a koporsó és a láda jelentése. Tehát arról lehet szó, hogy a kunok a koporsóikat a kortárs, mások által csak szimpla bútorként használt ládák alapján készítették. Itt hozhatóak bizonyítéknak a kánai leletek, amik valószínűleg ládához tartozhattak, és formájuk azonos a csólyosi vasalatokkal. A feltételezést bizonyíthatja további ládavasalások is, mint pl. az aranyegyházi¹¹³ és tápiógyörgyei¹¹⁴ vasleletek, illetve egy elszázi¹¹⁵ és a szepesszombati templomláda díszítései.¹¹⁶

Az elképzeléseim létjogosultságát tovább erősíti, hogy a türk népek körében a koporsók vasalatokkal való ellátása nem volt ismeretlen. Jó példák erre az avarok és onogurok, akik gyakran temették halottaikat koporsókba, több esetben olyanba, amiket vaselemekkel fogtak össze. Ilyen temetkezéseket tártak fel például Tápon (6., 9., 17., 20., 26., 27., 28., 43., 50., 52., 62).¹¹⁷ Megemlíthető még Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. számú temető, ahol a sírok 62%-a volt koporsós, és volt köztük vasalt típus is.¹¹⁸

Ez az elmélet megmagyarázná azt a jelenséget is, hogy miért raktak zárat a koporsókra, valószínűleg ezzel is a korabeli ládákat utánozták, erre utalhat a ceglédi¹¹⁹ és perkáti négyzetalakú zárok közti hasonlóság is. A zárok esetében kizártam annak lehetőségét, hogy babonáról, a halott visszatérésének megakadályozásáról lenne szó. Véleményem szerint ilyen egyszerű hiedelmekhez képest drága megoldásnak számított volna, illetve erre elegendő lettek volna a sima leszegelések is. Nem tartottam valószínűnek azt sem, hogy sírrablók ellen készítették volna őket, ugyanis ezek nem voltak bonyolult zárok, de ha még azok is lettek volna,

¹¹² K. CSILLÉRY 1951, 270.

¹¹³ SZABÓ 1938, 19; 85.

¹¹⁴ DINNYÉS 1994, 6. tábla.

¹¹⁵ ARTIC, utolsó megtekintés: 2025.01.03.

¹¹⁶ VESELOVSKÝ 2016, 58.

¹¹⁷ TOMKA 1978, 77; 1-8. táblák.

¹¹⁸ SZALONTAI et. al. 2014, 172.

¹¹⁹ GULYÁS 2014, 54.

a tolvaj valószínűleg egy fejszével könnyen kiküszöbölhette volna a problémát, lévén, hogy fakoporsókról van szó. Az, hogy a koporsók a korabeli helyi ládákra hasonlíthattak, részben igazat ad Pálóczi Horváth Andrásnak abban, hogy ezek valóban magyar gyártmányok lehettek, és a kunok nem magukkal hozták ezeket a díszítési motívumokat. Elméletem szerint csupán abban tévedett, hogy a koporsók ilyen szintű díszítését nem a helyben élőkől vették át, hanem ők maguk teremtették meg ezt a szokást. A vizsgálatom alapján az egész jelenség jól beilleszthető abba a sajátos átmeneti asszimilációs folyamatba, ahova tartozik a tarsolyok és használati eszközök sírba tétele, illetve a nyugati ruhadíszek sajátos viselési szokása.

Az elméletemet első ránézésre gyengíti a már korábban említett két nem kun temetkezés. Abaújszék esetében a korszakra való tekintettel elképzelhető, hogy a csólyosihoz hasonló magányos kun temetkezésről lehet szó. Ezt támaszthatja alá az a tény, hogy nem a helyi, templom körüli, még biztosan használatban lévő keresztény temetőben került elő. Ez utalhat arra is, hogy az elhunyt pogány volt, ezért nem kerülhetett a felszentelt földbe. Ugyan említés szintjén előkerül, hogy a temetőn belül is került elő koporsózár és koporsóvasalat, viszont arról képeket nem közöltek, így nem tudtam eldönteni, hogy azok a díszes kategóriába esnek-e. Illetve arról sincsen információm, hogy mennyi sírból került elő a temetőben vasalat. Így csak a magányos temetkezés adatait tudtam felhasználni.¹²⁰

Csút esetében az ellentmondást nehezebb feloldani, csak találgatni lehet. A falu leletanyagában nem található a koporsóvasalatokhoz hasonló lelet, így ez sem vitt előre a rejtély megfejtésében.¹²¹ Nem tartom egyelőre elképzelhetőnek, hogy az ország lakossága egy kisebbségtől vegyen át egy szokást, ami aztán széles körben elterjedt az egész királyságban. Talán mégis arról lehet szó, hogy a helyi közösség tagjai között kunokkal kell számolnunk és a temetkezéseket hozzájuk lehet kötni. Csút települése Budához közel terült el, így nem tartom kizártnak, hogy ezen a területen az egész királyság részeitől érkezhettek különféle népek, akár csak család vagy egyén szintjén. A fenti kérdésekre egyelőre még keresni kell a válaszokat. Természetesen hangsúlyoznom kell, hogy a minél több és alaposabb publikáció segítene a probléma megoldásán, azonban a rendelkezésre álló munkák alapján csak ezekkel a magyarázatokkal tudok szolgálni a koporsóvasalatok témájában.

¹²⁰ WOLF 2022, 11-13.

¹²¹ ÍRÁSNÉ MELIS 2004, 189-198.

Összegzés

Pályaukámmal szerettem volna betekintést nyújtani egy rendkívül izgalmas középkori temetőbe. Ugyanis Perkáta-Nyúli-dűlő teljes feldolgozása még várat magára, ennek ellenére úgy vélem, hogy az előzetes eredmények bemutatása is fontos információkkal szolgál a kutatás számára. A most feldolgozott 67 sír alkalmas arra, hogy összevessük más temetők késő középkori temetkezéseivel, és együttesen átfogó képet nyújtsanak a korszak szokásairól. Az érmés és koporsóvasalatos sírok együttes bemutatása azért is indokolt, mivel az két temetkezés esetében is fedte egymást. A sírleletek összevetése azt is jelzi, hogy a két sírcsoport azonos korszak emlékeiként fogható fel.

Az érméket és sírmellékleteket tartalmazó sírok vizsgálata rávilágított arra, hogy több temetőben a lelettypusok keltezése sokszor nehézségekbe ütközik és kevés eszköz kínálkozik a probléma megoldására. Ezért a most bemutatott sírok érméssel való keltezése – reményeim szerint – segítséget jelent más temetők feldolgozása során. A sírmellékletek együttes elemzése jól illusztrálta, hogy már kevés sírmennyiségen belül is mennyire változatos megoldások léteztek temetés módjára: koporsós vagy nem koporsós, pártás, nyakláncos, tarsolyos, késes, gyűrűs, különféle ruhás, és ezek sajátos kombinációi.

A koporsóvasalatos temetkezések önálló elemzése lehetővé tette, hogy egy ismert, de alig kutatott tárgytypust csoportosítani tudjam. A dolgozatomban felállított tipológia főbb szempontjai a funkció és díszítés volt. A sírmellékletek átnézése lehetővé tette a koporsóvasalatok keltezését. Ugyan a 14-15. századi datálás egyelőre igen tágnak tűnik, mégis úgy gondolom, hogy a kezdeti lépések után későbbiekben lehetőség lesz tovább pontosítani használatuk korát. Perkáta-Nyúli-dűlő és más temetők vasalatainak összehasonlítása segített a tárgytypus mögött rejlő összefüggések felderítésében. A tisztánlátás végett érdemes hangsúlyozni, hogy a koporsók vasalását önmagukban nem tekintem kizárólagosan kun szokásnak. Ezeket a koporsók egyben tartására – pusztán funkcionális okok miatt – a Magyar Királyság más lakói is használták. Kun elemnek a funkción felüli, díszítési igénnyel vasalt koporsókat tekintem. Az elméletnek egyelőre még van pár, nehezen magyarázható ellenérve. Az ellenmondás és a bizonytalanság feloldását további középkori temetők, illetve hasonló leletek feldolgozása tudja csak segíteni.

Dokumentáció

KOVÁCS ÖJ 2011

KOVÁCS Loránd Olivér: Összefoglaló
jelentés. Perkáta – Nyúli-dűlő 2009. június 2.
– 2011. szeptember 2. 2011.

Irodalomjegyzék

M. ARADI 1998

M. ARADI Csilla: A főnyed-gólyásfai Árpád-kori temető és település eddigi ásatásának összegzése. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 13 (1998), 113-154.

ARCHEODATABASE

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/s?s=perkáta&v=list>

ARTIC

<https://www.artic.edu/artworks/109531/chest>

BÁLINT 1936

BÁLINT Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 12 (1936), 222-239.

BÁLINT 1938

BÁLINT Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 14 (1938), 139-183.

BÁLINT 1939

BÁLINT Alajos: A mezőkovácsházi középkori település emlékei. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 15 (1939), 146-160.

BÁLINT 1956

BÁLINT Alajos: A Kiskunfélegyháza-templomhalmi temető. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1956, 55-83.

BÁRDOS 1987

BÁRDOS Edith: Középkori Templom és temető Kaposvár határában II. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 8 (1987), 5-83.

BÍRÓ 2020

BÍRÓ Gyöngyvér: Gellértegyháza és problémaköre. In: BÍRÓ Gyöngyvér – PINTÉR NAGY Katalin – RÉVÉSZ László – SZEKENYI Tamás (szerk.): *Új nemzedék: a szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei: Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére*. Szeged 2020, 323-370.

BÓNA 1978

BÓNA István: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia. István Király Múzeum Közleményei* 16 (1978), 99-157.

CNA	KOCH, Bernard: <i>Corpus Nummorum Austriacorum I.</i> Bécs 1994
CNI 7	CNI 7 - VITTORIO Emmanuele: <i>Corpus Nummorum Italicorum 7.</i> Róma, 1915.
K. CSILLÉRY 1951	K. CSILLÉRY Klára: Az ácsolt láda. A <i>Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának közleményei</i> 1 (1951), 231-284.
DINNYÉS 1994	DINNYÉS István: XIII. századi ház a tápiógyörgyei Ilike-parton. In: NOVÁK László (szerk.): <i>Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I.</i> Studia Comitatus 23. Szentendre 1994, 101-118.
ÉH	UNGER Emil: <i>Magyar éremhatározó I.</i> Budapest 1997.
FOLTINY – KOREK 1946	FOLTINY István – KOREK József: A csecstói középkori templom és temetők. <i>Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I</i> (1946), 149-190.
GÁL 2019	GÁL Andrea: Régészeti adatok a 14-15. század temetkezési rítusához. <i>Acta iuvenum. Sectio archaeologica Tomus V</i> (2019), 141-161.
GALLINA – VARGA 2009	GALLINA Zsolt – VARGA Sándor: 14–15. századi templom körüli temető feltárása Kiskunhalas – Katolikus temető, Kápolnahelyen. (Előzetes beszámoló a 2005. és 2007. évben végzett feltárásokról). In: ROSTA Szabolcs (szerk.): <i>Kun-kép – A magyarországi kunok hagyatéka.</i> Kiskunfélegyháza 2009, 33–45.
GEREVICH 1943	GEREVICH László: A csúti középkori sírmező. <i>Budapest Régiségei</i> 13 (1943) 103-166.
GULYÁS 2014	GULYÁS Gyöngyi: Egy elpusztult tatárjáráskori ház Cegléd határában. In: ROSTA Szabolcs – V. SZÉKELY György (szerk.): „ <i>Carmen miserabile</i> ”. <i>A tatárjárás magyarországi emlékei.</i> Kecskemét 2014, 29-56.
ERDŐS – HATHÁZI 1996	ERDŐS Ferenc – HATHÁZI Gábor: <i>Perkáta története.</i> Perkáta 1996.
GYÖNGYÖSSY 2012	GYÖNGYÖSSY Márton: <i>Magyar pénztörténet 1000–1540.</i> Budapest 2012.
H	HUSZÁR Lajos: <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.</i> Budapest 1979.
HATHÁZI 2004	HATHÁZI Gábor: A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon. <i>Opuscula Hungarica</i> 5. Budapest 2004.

- HATHÁZI – KOVÁCS 2014 HATHÁZI Gábor – KOVÁCS Loránd Olivér: Árpád-kori falu és kun szállás Perkáta-Nyúli-dűlő lelőhelyen. In: ROSTA Szabolcs – V. SZÉKELY György: „*Carmen miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei*. Kecskemét 2014, 241-270.
- HLATKY 1938 HLATKY Mária: A magyar gyűrű. *Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Intézetének dolgozatai* 55. Budapest 1938.
- ÍRÁSNÉ MELIS 2004 ÍRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a budapesti középkori Csőt faluban II. *Communicatoines Archaeologicae Hungariae* 2004, 173-218.
- KÁLDY-NAGY 1977 KÁLDY-NAGY Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. *Pest Megye Múltjából* 3. Budapest 1977.
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula: A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. *Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok – Pest Megye Múltjából* 6. Budapest 1985.
- KOVÁCS 1972 KOVÁCS Béla: Nagytálya középkori templomának feltárása. *Az Egri Múzeum Évkönyve - Annales Musei Agriensis* 10 (1972), 119–158.
- KOVÁCS 2012 KOVÁCS Loránd Olivér: Perkáta Nyúli-dűlő. *Régészeti kutatások Magyarországon 2010* (2012), 323-326.
- KUBINYI 2005 KUBINYI András: Késő középkori temetkezések az írott forrásokban. In: RITOÓK Ágnes – SIMONYI Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok” *A középkori templom*. Budapest 2005, 13-18.
- MAGYAR 2006 MAGYAR Károly: Balatonszabadi–Pusztatorony régészeti kutatása. Középkori templom temetőjének leletei I. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17/A (2006), 169-191.
- MOLNÁR 2005 MOLNÁR Erzsébet: Esztergom-Zsidód templom körüli temetője. In: RITOÓK Ágnes – SIMONYI Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok” *A középkori templom*. Budapest 2005, 109-114.
- ON 1 TÓTH Csaba - KISS József Géza - FEKETE András: Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa I. (Szent) Istvántól Imréig. *Opitz Numismatica* 1. Budapest 2018.

ON 2	TÓTH Csaba - KISS József Géza: Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa II. Az anonim denárok kora. <i>Opitz Numismatica</i> 2. Budapest 2018.
ON 5	TÓTH Csaba: Anjou-kori magyar pénzek katalógusa. <i>Opitz Numismatica</i> 5. Budapest 2023.
PÁLÓCZI HORVÁTH 1969	PÁLÓCZI HORVÁTH András: A csólyosi kun sírlelet. <i>Folia Archeologica</i> 20 (1969), 107-133.
PÁLÓCZI HORVÁTH 2014	PÁLÓCZI HORVÁTH András: A kunok régészeti kutatásának néprajzi-művelődéstörténeti tanulságai. <i>Ethnographia</i> 125 (2014), 79-114.
RIC 1	SUTHERLAND, C. H. V. – CARSON R. A. G.: <i>The Roman Imperial Coinage 1. 31 BC to AD 69</i> . London 1984.
RIC 4/1	MARTINGLY, H. – SYDENHAM, E. A.: <i>The Roman Imperial Coinage 4/1. Pertinax to Geta</i> . London 1936.
RITOÓK 2004	RITOÓK Ágnes: Szempontok a magyarországi templom körüli temetők elemzéséhez. In: F. ROMHÁNYI Beatrix – GRYNÆUS András – MAGYAR Károly – VÉGH András (szerk.): <i>Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Monumenta Historica Budapestinensia</i> 13. Budapest 2004, 115-124.
RITOÓK 2005	RITOÓK Ágnes: Zalavár-Kápolna: egy temetőelemzés lehetőségei és eredményei. In: RITOÓK Ágnes – SIMONYI Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok” <i>A középkori templom</i> . Budapest 2005, 173-183.
RITOÓK 2007	RITOÓK Ágnes: A templom körüli temetők felfedezése. In: SZŐCS Péter Levente – RUSU, Adrian Andrei (szerk.): <i>Arhitectura religioasă medievală din Transilvania</i> 4. Szatmárnémeti 2007, 249-276.
RUTTKAY 2005	RUTTKAY, Alexander: A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról. In: RITOÓK Ágnes – SIMONYI Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok” <i>A középkori templom körüli temetők kutatása</i> . Budapest 2005, 31-57.
SELMECZI 1992	SELMECZI László: <i>A négyszállási I. számú jász temető</i> . Budapest 1992.
SZABÓ 1938	SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. <i>Bibliotheca Humanitatis Historica</i> 3. Budapest 1938.

- SZALONTAI et. al. 2014 SZALONTAI Csaba – BENEDEK András – KÁROLY László: A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új évfolyam* 1 (2014), 161-228.
- SZUROMI 2005 SZUROMI Szabolcs: A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12-13. század). In: RITOÓK Ágnes – SIMONYI Erika (szerk.): „... a halál árnyékának völgyében járok” *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Budapest 2005, 9-12.
- TOMKA 1978 TOMKA Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. *Arrabona* 19-20 (1977-1978), 17-84.
- VESELOVSKÝ 2016 VESELOVSKÝ, Juraj: Historický nábytok tvaroslovie a konštrukcia. Zvolen 2016.
- WOLF 2022 WOLF Mária: Újabb kutatások az abaújházi várban. *Castrum Bene* 25 (2022), 5-22.
- WOLF – HORVÁTH 2010 WOLF Mária – HORVÁTH Antónia: Középkori templom és temető Alsózsoltán határában. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 49 (2010), 129-185.
- ZALOTAY 1957 ZALOTAY Elemér: Gellértegyházai Árpád-kori temető. *Régészeti Füzetek* 7. Budapest 1957.